

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1971

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Carl-Edvard Edvardsson, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

innehåll

Ingemar Ingers: Försvunna eller förändrade byggnadsverk av C. G. Brunius	1
Thelma Jexlev: Varberg len i Frederik den andens og Christian den fjerdes tid	15
Tom Ohlsson: Rapport från Västra Karaby	29
Aktuellt om antikvariskt	
Lars-Göran Kindström: Helsingborg	35
Carl-Axel Mildner: Åhus, Bromölla och Rinkaby	36
Lennart Lundborg: Jättahögen i Värö och gravfynd i Söndrum	39

Omslagets teckning: svärdsknapp från 600-talet, funnen i
Västra Karaby

Försvunna eller förändrade byggnadsverk av C. G. Brunius

Några kommentarer

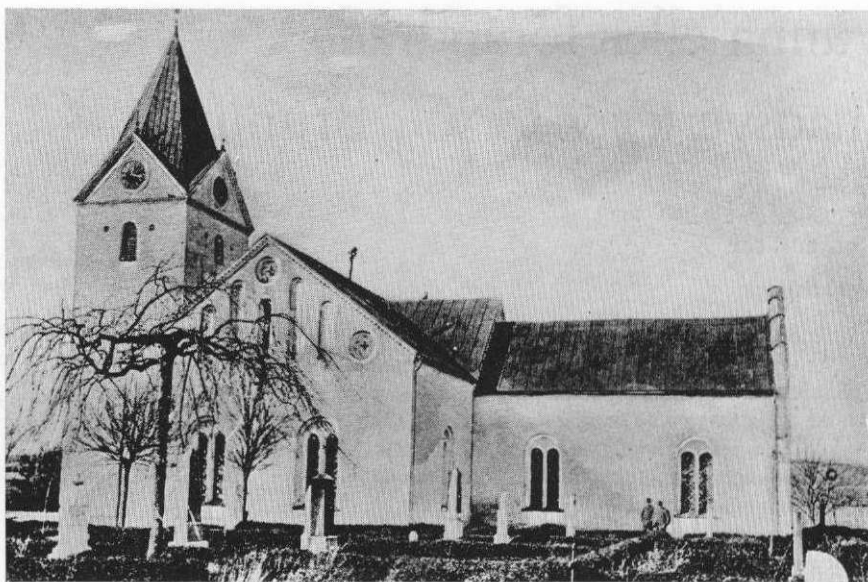
Av Ingemar Ingers

I våra dagar förvånar det att knappt halvsekelgamla, gedigna och arkitektoniskt goda hyreshus i de skånska städerna faller offer för grävskoporna. I slutet av förra seklet gick det också en rivningsvåg över Skåne, som drabbade fullt funktionsdugliga och stabila byggnader, men den gången gällde det kyrkorna. Fil. dr Ingemar Ingers visar i denna översikt att bland de kyrkor som då ersattes eller omstöptes helt var det flera som rustats upp och utvidgats av C. G. Brunius endast 50 år tidigare.

I samband med 100-årsminnet av C. G. Brunius bortgång den 12 november 1869 har hans verk under 1969 och följande år blivit ihågkommet av Helge Andersson i Lunds stifts julbok 1969 i en artikel med rubriken "Carl Georg Brunius 1792—1869", av Torsten Karlson i Norra Skåne 9/9 1970: "Carl Georg Brunius, svensk konstforsknings fader" och av Bo Grandien i denna tidskrift nr 3 1970: "Den gamla draken Brunius". Den sistnämnde räknar upp ett antal av Brunius restaurerade och ombyggda kyrkor i Skåne. Till dessa kan också läggas Odarslöv, Södra Sallerup och Tottarp. Omfattningen av Brunius insatser varierade från tillbyggnad av breda korsarmar (exempelvis Asmundtorp och Skurup), sidoskepp (Stävie, Vallkärra), korsarmar och nytt korparti (Odarslöv, Tottarp) till endast justering av dörr- och fönsteröppningar (Bjällerup). Vad som här nu skall uppmärksammas är att åtskilliga av dessa Brunius byggnadsverk

redan är försvunna eller också så omdanade, att intet av B:s stilkaraktär numera kan igenfinnas. Detta gäller såväl kyrkor som profanbyggnader.

Helt försvunna är de av Brunius restaurerade och utvidgade kyrkorna i Asmundtorp och Fuglie. I grunden nedriven är också Glemminge gamla kyrka, som av Brunius-lärjungen H. J. Strömberg fått sin definitiva utformning. Den av Brunius 1852 helt nybyggda Svedala kyrka skulle i knappt 50 år få behålla sin ursprungliga gestalt och verkar nu som en vid sekelskiftet nybyggd kyrka. Lika litet kan man på Vallkärra kyrka se något inslag av Brunius arkitektur. Dess nuvarande såväl exteriör och interiör är ett verk av Th. Wählin, även om omdaningen här inte var så stor som den var i Svedala. Smärre förändringar har skett med de av B. tillbyggda eller restaurerade kyrkorna i Lackalänga, Stora Råby och Tottarp. Dessa fall kommer nu var för sig att behandlas.

Asmundtorps gamla kyrka från söder. Foto efter äldre vykort. ATA.

Asmundtorps kyrka i Rönnebergs härad behandlas av Brunius i Skånes konsthistoria s. 159—161. Där redogöres för det skick denna romanska kyrka hade såväl före som efter om- och tillbyggnaden 1843. Kyrkan bestod av torn, långhus och ett kor, som genom en utvidgning blivit tvåkvadratisk. Långhuset hade längst i väster på vardera sidan ett vapenhus. Vid den av B. ledda om- och tillbyggnaden revs de båda vapenhusen, och i stället för de gamla dörröppningarna upptogs fönster på vardera sidan. Till långhuset fogades breda korsarmar, som täckte ungefär $\frac{2}{3}$ av långhusets längd, och som genom vardera tvenne arkadbågar stod i förbindelse med långhuset. Korsarmarna fick valv av samma beskaffenhet som de i långhuset. De hade nischprydda gavelrösten men inga trappgavlar. Alla kyrkans fönster fick rundbågig form med

flersprångiga omfattningar och var avdelade genom mittpelare. För övrigt hänvisas beträffande flera detaljer till den ovannämnda beskrivningen i Skånes konsthistoria. Goda fotografier av kyrkan, som blev tagna före rivningen, finnes i Mandelgrenska samlingarna numera förvarade i Lunds Univ. Folklivsarkiv. Betecknande är notisen om kyrkan, som finnes i Skånes kalender del II 1878, s. 129: "Kyrkan är gammal men prydlig". — Asmundtorps kyrka, som var vacker, rymlig och av solid beskaffenhet, skulle bli kasserad bara ett halvsekel efter det den genom Brunius fått sin omgestaltning. Kyrkan ägde 12 hemman, som var utarrenderade och gav den en god inkomst, och kyrkokassan förmerade sig år efter år. En bland de äldre inom socknen samstämmig tradition, som jag fick del av på 1950-talet, uppgav angående orsaken till gamla

kyrkans rivning: En nyinflyttad hemmansägare, Wallin i Alfastorp, spridde på 1890-talet det ryktet, att om församlingarna inte själva förbrukade sina kyrkokassor, skulle staten lägga beslag på dem. Därigenom intalade han sockenborna att använda kyrkokassan till att bygga en ny och grann kyrka. Senast 1895 var tillstånd beviljat till rivning av den gamla kyrkan, och den revs nämnda år. Men alla var inte med på noterna. "Folket gräd, när di sto å så på". — I Kulturhistoriska meddelanden 1895—96 s. 71 har G. J. Karlin en ytterst tänkvärd artikel med rubriken

"Huru vi skydda våra kyrkliga minnesmärken". Efter att ha påtalat den onödiga rivningen av Bunkeflo gamla kyrka 1894 fortsätter han s. 84: "Men bräcken går vidare; hon vet af ingen rast eller ro, så länge ännu finns en kyrkokassa att tömma och en arkitekt att rita. Snart skall Asmundtorp, stiftets rikaste lantkyrka, underminerad af samma guldfloed, ramla". — På den gamla kyrkans plats reste sig 1897 en nybyggnad av rött tegel i kvasigotik. Underhållet av denna kyrka med sin omåttligt höga spira har blivit ett med tiden allt mera växande problem.

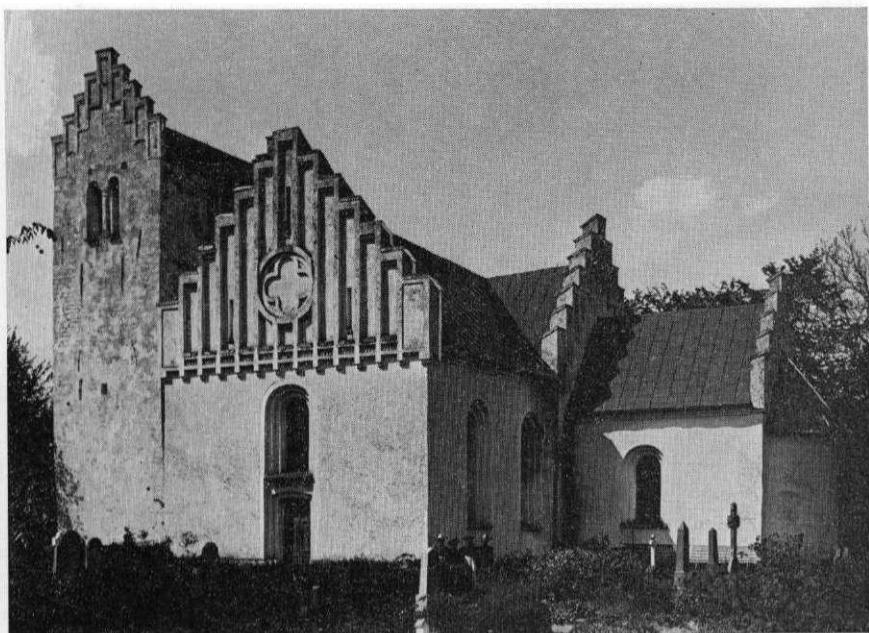
Fuglie gamla kyrka från väster. På bilden framträder Brunius' tillsatser: t. v. påbyggnaden på tornet, i mitten gavelröset på långhusets västgavel och t. h. den 1851 nyuppförda, södra korsarmen. Foto Th. Wählin. LUHM.

Fuglie kyrka i Skytts härad hade genom Brunius i början av 1850-talet fått sin senaste gestalt men kvarstod blott 50 år därefter. Här följes väsentligen framställningen i Ernst Frostin: *Helgedomar på Söderslätt I*, s. 49—64. Därjämte har förf. haft att tillgå fotografier från omkr. 1900 i Mandelgrenska samlingarna samt muntliga meddelanden av f. d. kantorn August Erman. — *Fuglie* kyrka var ursprungligen en romansk kyrka, som redan i senmedeltiden blivit förlängd med en kvadrat vid långhusets västra ände och en vid koret. I norr fanns ett vapenhus, och på loftet över vapenhuset hade klockorna sin plats. Kyrkan saknade torn. Också i söder fanns ett vapenhus, men det var rivet några år innan Brunius tog hand om kyrkan. 1851 skedde en om- och tillbyggnad enligt Brunius plan. Vapenhuset i norr blev påbyggt, så att det fick formen av ett lågt trappgavelstorn. Det ursprungliga vapenhuset var vitkalkat, men påbyggnaden var av rött, fogat tegel. I söder uppfördes en korsarm med trappgavlar på platsen där tidigare det södra vapenhuset hade stått. Till denna korsarm blev huvudingången förlagd, dit en hög trappa förde. Kyrkans västra gavel fick ett nyuppfört gavelröste, också det av rött tegel och försett med trappgavel och rundbågsnischer. Hela anläggningen gjorde ett pittoreskt intryck. Knappt 50 år därefter var man färdig att kassera hela kyrkan med den klena motivering att den var "gammal och ful". F. d. kantorn i Vellinge och *Fuglie* Aug. Erman har för förf. omtalat, att två "storgubbar" i *Fuglie* hade intalat dåvarande kyrkoherden Holleinius att kyrkan borde ersättas med en ny, och han var lätt att övertala. Kantorn Erman, som hade tjänstgjort i 10 år

i den gamla kyrkan — från 1892 till dess den revs 1902 — uppgav, att kyrkan var i gott skick och hade 250 sittplatser för en folkmängd av 500 personer. Han ansåg själv rivningen omotiverad, i synnerhet som den nya kyrkan i kvasigotik fick bara 25 sittplatser mer än den gamla och folkmängden sedan dess förminskats. Den nya kyrkan blev färdig 1904, men redan 40 år därefter var det en allmän uppfattning i socknen, att man hellre ville haft den gamla kyrkan i behåll.

Till Brunius-kyrkorna kan man med en viss rätt räkna *Glemminge* kyrka i Ingelstads härad i det skick den hade från 1854 intill rivningen 1899. Kyrkans tillstånd vid mitten av 1800-talet beskrives i *Skånes konsthistoria* s. 123. Den var en romansk kyrka med brett västtorn. Denna kyrkas restaurering och tillbyggnad skedde 1854 genom Brunius-lärjungen H. J. Strömberg. Han hade av Brunius fått sina stil-ideal, och det är troligt att B. till honom överlät sådana uppdrag, som han ansåg sig icke ha tid med. Kyrkoräkenskaperna 1853 (nu i LLA) upplyser att arkitekten Strömberg fått 46 rdr för ritningar och kostnadsförslag. Kyrkan hade redan 1749 fått en korsarm i norr, som anslöt sig till långhusets östra valvkvadrat. Efter Strömbergs ritningar byggdes 1854 en ny korsarm i söder mittför den norra. Den var försedd med trappgavel med riklig nischbildning och hade fem rundbågiga fönster jämte en postal. Samtidigt fick tornet nya tinnar i st. f. de gamla, som enligt Brunius uppgift var avlägsnade. Alla kyrkans fönster fick ett enhetligt utförande i överensstämmelse med fönstren på den nybyggda korsarmen. — Denna kyrka, som 1854 fått sin utvidgning och konsolidering,

Glemminge gamla kyrka från söder. Foto Th. Wåhlin. LUHM.

blev redan 1888 kasserad på initiativ av dåvarande kyrkoherden N. J. O. H. Lindström, sedermera biskop i Växjö. Jfr kyrkoherden Ernst Althins beskrivning över kyrkan i "Glemminge och Tosterups församlingar i gången tid och nu" s. 77—91. Där finnes s. 78 införd en avbildning av kyrkan med korsarmen från 1854 och tornet i det skick det då hade fått. Åtskilliga mera tydliga fotografier av kyrkan ingår i Mandelgrenska samlingarna. Det blev Lindströms efterträdare i Glemminge, Hans Emil Hallberg, som 1899 skulle genomföra gamla kyrkans rivning och kort därefter uppförandet av den nya. — På äldre dagar ångrade kyrkoherde Hallberg (sedermera i Gustav Vasa förs. i Stockholm) enl. ett eget uttalande, att han icke i stället lät den gamla kyrkan kvarstå i restaurerat skick. (Källstället har icke kunnat igenfinnas). — Att Glemminge

gamla kyrka här upptages, sker med den motivering, att dess utformning vid restaureringen indirekt är ett verk av Brunius, och att dess skick säkerligen blivit ungefär detsamma, om det varit B. själv, som tagit hand om den.

I *Svedala* socken i Oxie härad med dess från 1800-talets början till dess mitt fördubblade folkmängd befanns medeltidskyrkan för trång, och en ny rymlig kyrka efter Brunius ritningar byggdes 1852 på bekostnad av dåvarande patronus, ägaren av Stora Roslätt. Den var en korskyrka med rundbågiga fönsteröppningar och en tämligen låg takresning. I motsats till andra av Brunius kyrkor saknade kyrkan valv och hade flatt träloft på synliga bjälkar. I väster stod ett mycket smalt torn med firsidig betäckning. Enligt utsago av kyrkoherden i Svedala Erik Palmqvist liknade tornet mest en skorsten. I O. L.

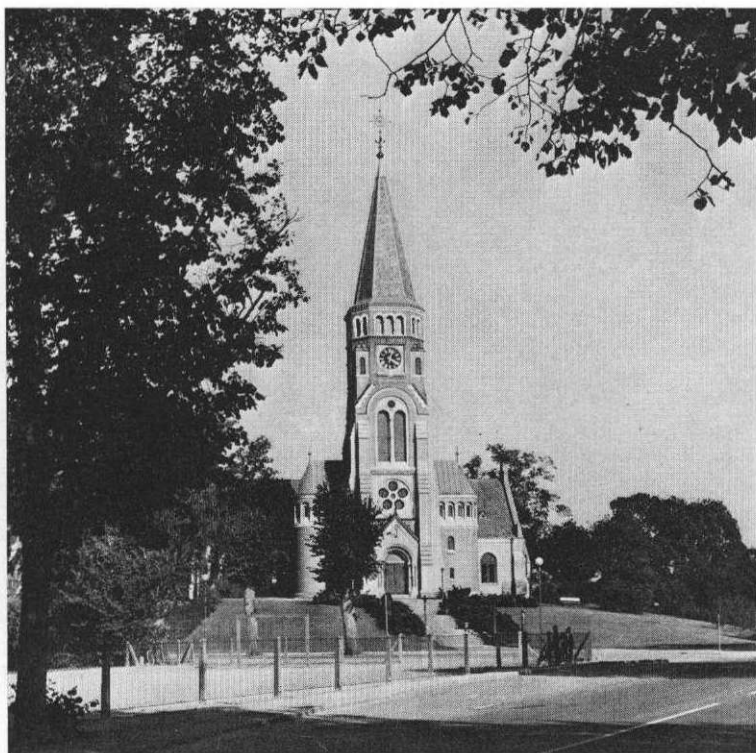

Svedala kyrka före omdaning 1901. Efter äldre foto i Svedala kyrkoarkiv.

Hallmers Oxie och Skytts häraders kalender (Malmö 1891) får Svedala kyrka det betyget att "den är platt och oansenlig i byggnadssättet". I knappt 50 år skulle kyrkan bestå i det skick den fått vid byggnadstiden. Den undergick 1900—1901 en stor omdaning, då visserligen yttermurarna blev stående (utom tornet, som revs i grunden), men för övrigt fick kyrkans såväl yttre som inre arkitektur helt och hållet sin prägel av de två arkitekterna Harald Boklund och August Lindvall. Byggmästaren var P. Pettersson i Mellan-Grevie, den s. k. "Kjärke-Pittersen". Stilen med dess konsekventa genomförande av rundbågar i dörr- och fönsteröppningar, blinderingar m. m. kan närmast betecknas som nyromansk. Invändigt har kyrkan tunnvalv av trä. (Egna iakttagelser på plat-

sen). Om tornet i kyrkans förra skick kunde liknas vid en skorsten, så kan det 1901 nyuppförda mäktiga tornet med samma rätt liknas vid en krokan. I Landéns Kalender öfver Skåne och Blekinge (Helsingborg 1904), del II s. 95—96 presenteras kyrkan i sitt nya skick tillika med en avbildning: "Kyrkan genomgick åren 1900—1901 en grundlig restaurering, hvarvid torn, trappverk o. sakristia i sin helhet uppfördes på nytt. Kyrkan fick nya hvalf, nytt altare och ny predikstol, nya bänkar samt värmeapparat". (Därpå följer en utförlig beskrivning över orgeln, som särskilt intresserade utgivaren, som själv var kantor i Vadensjö).

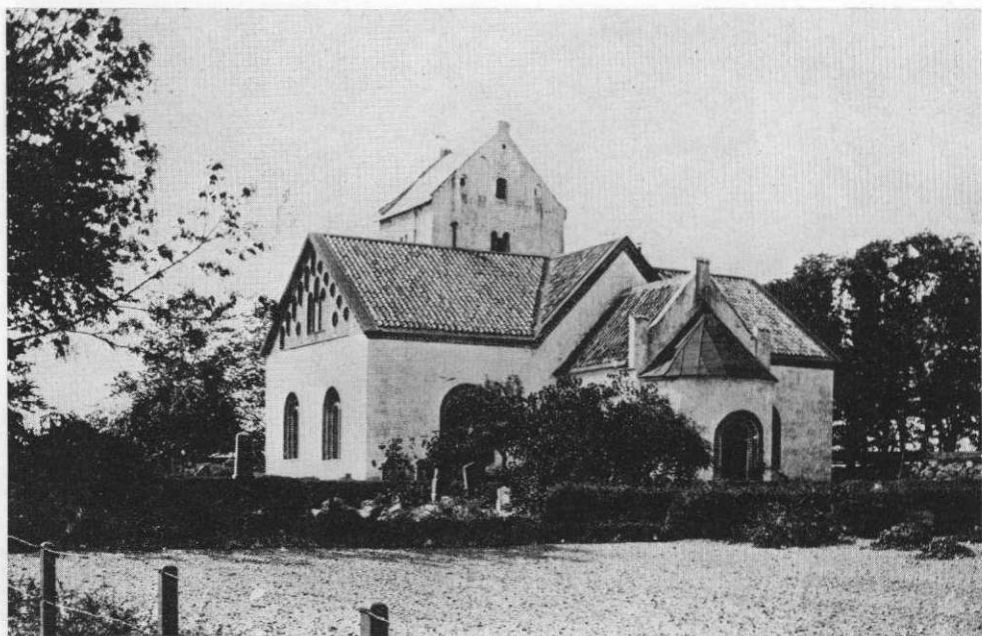
Vallkärra kyrka i Torna härad har genom Brunius och Wählin undergått om- och tillbyggnad två gånger, så att

Svedala kyrka i nuvarande gestalt. Foto E. Gustafsson.

av den medeltida kyrkan numera blott återstår tornet och koret med absiden. Kyrkan i dess medeltida skick är behandlad av Brunius i Skånes konsthistoria s. 158, som också redogör för de förändringar som skedde 1844—1845. Kyrkan blev då utvidgad med sidoskepp av samma storlek och form som långhuset. Liksom långhuset fick de en betäckning med vardera tvenne korsvalv. Långhuset och sidoskeppen var på båda sidor åtskilda av en mittpelare, som var en rest av långhusmuren. Mellan långhuset och sidoskeppen öppnade sig arkadbågar. Sidoskeppen hade utvändigt takfall i öster och väster och breda gavlarösten, som motsvarade längden av

långhuset. De var försedda med blinderingar men hade liksom i Asmundtorp inga trappformiga gavlar. Fönstren fick vid samma tid ett enhetligt utförande. Vallkärra kyrka i det skick den hade efter denna omdaning av Brunius var alldeles lik Stävie kyrka, där han samtidigt var verksam, och som sedan dess är oförändrad. I början av 1900-talet blev Vallkärra kyrka föremål för ny ombyggnad genom domkyrkoarkitekten Th. Wählin. Därvid blev yttermurarna till de av Brunius uppförda sidoskeppen stående, men för övrigt är intet bevarat av den Bruniuska arkitekturen. En rent utvärtes orsak till den nya ombyggnaden uppgives vara en nödvändig omläggning

Vallkärra kyrka från sydost. Foto före 1907 av Carl Gustafsson, Båstad. ATA.

av yttertaget, men nu kom den att omfatta hela valvsystemet, och det medeltida långhuset blev därigenom helt utplånat. Ett missnöje med de grova och skymmande pelare, som åtskilde den treskeppiga kyrkan fick till resultat en helt ny kyrkointeriör. Genom att följa kyrkoråds- och kyrkostämmoprotokoll från tiden 1904—1908 får man besked på, att ombyggnaden eller den s. k. restaureringen först diskuterades vid en kyrkostämma den 17 maj 1904, sedan två åboar ingivit en skrivelse där de framställde sina önskemål om restaurering. 1906 blev Th. Wåhlins ritningar godkända, och arbetet utfördes 1907—1908. Framlidne byggmästaren August Persson i Lund har för förf. omtalat, att han reflekterade på byggnadsarbetet vid Vallkärra kyrka och fördenskull besåg

kyrkan i sällskap med dåvarande vice pastor Nils Groos. Byggmästare Persson fann förslaget motbjudande, då han uppfattade det som ett hårdhänt och pietetslöst ingrepp. Därvid yttrade pastor Groos: "Det är min mening också, men vad har jag att säga till om?" Men August Persson ville inte inlåta sig på ett företag, som han fann så pietetslöst och avstod från att bli entreprenör. Ombyggnaden innebar att samtliga korsvalv i långhus och sidoskepp blev nedbrutna tillika med de mittpelare som var rester av de gamla långhusmurarna. I stället slogs nya valv av betong över hela kyrkan, som till stöd fick två smäckra granitpelare på vardera sidan. Även korsvalvet i koret blev nedtaget och blev ersatt av ett tunnvalv av betong. En av Brunius komponerad dörrinfattning i

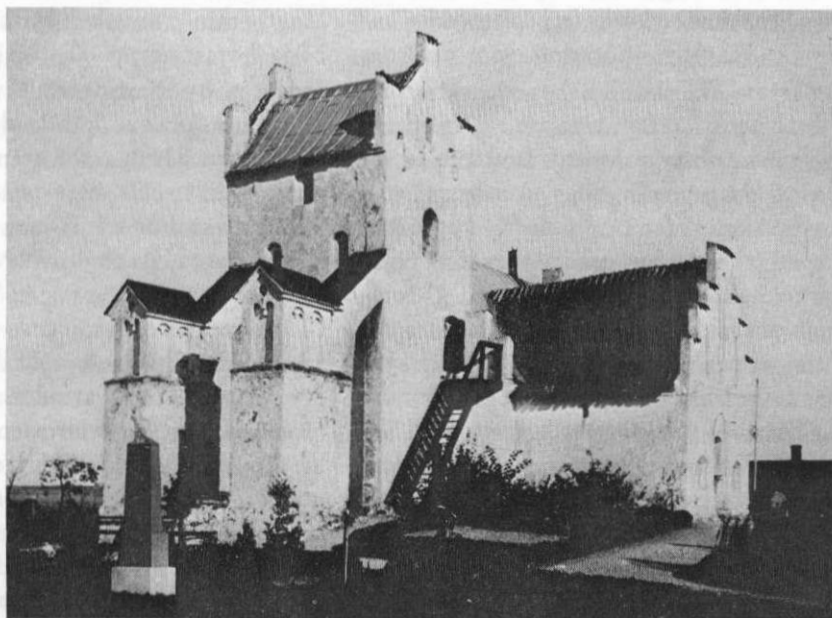
absiden blev igenmurad, och där ovan blev ett ursprungligt korfönster rekonstruerat. Bänkinredningen blev av Wåhlin förnyad i Jugendstil. Den största förändringen av kyrkans yttre arkitektur innebar, att de breda gavelröstena över sidoskeppen vardera blev kluvna i två, varigenom de utvärtes proportionerna blev bättre. Såsom totalomdöme över Vallkärra kyrkas ombyggnad av Wåhlin skulle man våga påstå, att exteriören vunnit därpå under det att interiören förlorat. Men vad interiören beträffar hade Wåhlin endast givna direktiv att följa, och han torde ha gjort det bästa möjliga av situationen, då församlingen ville ha ett enhetligt kyrkorum i stället för en treskeppig kyrka.

De kyrkor, som återstår att behandla, har efter Brunius tid varit föremål för

endast mindre omdaningar. I två fall gäller det tornet och i ett fall korpartiet.

Lackalänga kyrka i Torna härad var en vanlig romansk kyrka, som 1851 blev utvidgad på ett sätt, som är för Brunius byggnadsverksamhet ovanligt. Långhuset blev i väster utvidgat till dubbla längden och fick fyra valvkvadrater i stället för förut två, under det att korpartiet lämnades oberört tillika med altarpupsatsen. I väster tillkom ett smalt torn, som blev så trångt, att klockorna inte fick plats och tills vidare fick placeras i en klockstapel. En på orten gängse tradition, förmedlad av kyrkovaktmästaren i Stävie, Johan Ljunggren, omtalar att byggmästaren tagit fel på måttsuppgifterna för tornet. Tornets ytterkant blev tilltagen efter de mått,

Stora Råby kyrka, sedd från sydväst, med de av Brunius uppförda strävbågarna. Bilden tagen före 1909. Foto ATA.

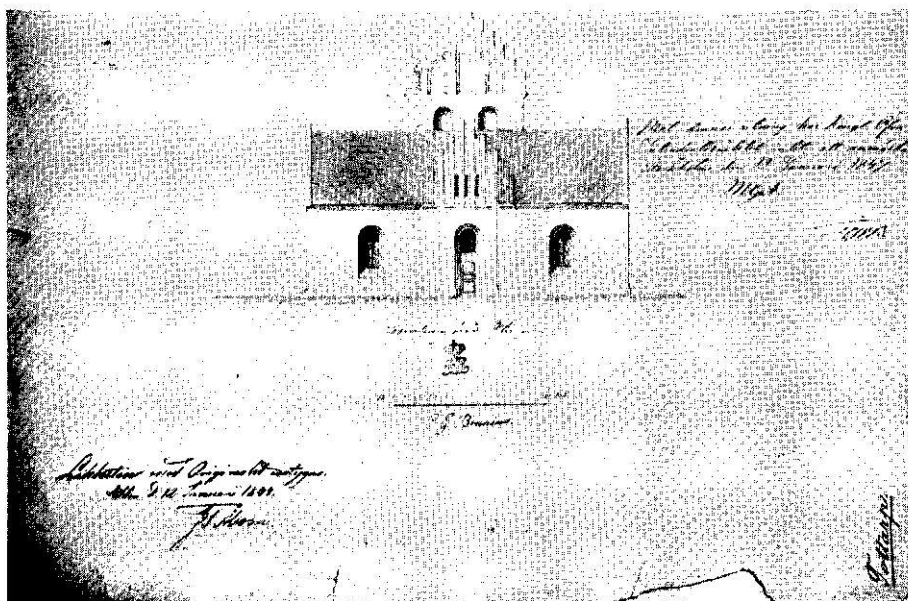

som var avsedda för innerkanten. År 1875 revs detta torn, och ett nytt och rymligare uppfördes, där god plats fanns för klockorna.

Stora Råby kyrka, också i Torna härad, är en tidigt-gotisk kyrka, byggd av tegel. Denna kyrka undergick en mindre restaurering 1843. Därvid skedde ingen utvidgning av kyrkan. Tvärt om hade Brunius 1840 varit med om att avstyrka ett projekt, som bestod i att en stor "puckel" skulle tillbyggas vid kyrkans norra sida. Detta tillbyggnadsförslag var utarbetat av en murmästare och medförde att de röstägande i socknen blev delade i två läger. Motståndarna till projektet anropade prof. Brunius om bistånd. (Anders Ohlsson, *Stora Råby socken*, Lund 1954, s. 63—69). Den restaurering, som 1843 skedde under Brunius ledning, var varsam. T. o. m. vapenhuset blev stående, tvärt emot vanligheten vid B:s restaureringar. Kyrkans fönster fick den form de ännu har, och vid den västra sidan av tornet tillbyggdes två väldiga strävbågar med blindnischer, som gjorde ett pittoreskt intryck. Nästa restaurering, som utfördes 1909 av Th. Wählin, kan också i stort sett betecknas som varsam. Den detalj, som mest observeras utifrån, bestod i att en ny huvudingång blev upptagen i tornets västra sida. Där utanför uppfördes ett nytt vapenhus med de ovannämnda strävbågarna som hörnpelare. I tomrummen vid strävbågarna uppfördes de nya vapenhusets yttermurar, och ett snedtak blev lagt däröver. I motsatt ände av kyrkan blev ett gotiskt, av Brunius icke uppmärksammat korfönster återupptaget. Det gamla vapenhuset blev inrett till sakristia men förblev utvändigt oförändrat. Vapenhusets inredning till sakristia är tyvärr ett exempel,

som fått efterföljd på andra håll. Vi har alltför få medeltida vapenhus kvarstående i Skåne, och ännu färre fungerar fortfarande i sin ursprungliga egenskap av förrum till kyrkan.

Tottarps kyrka i Bara härad blev 1849—1850 tillbyggd med korsarmar och nytt korparti enligt Brunius ritningar från 1847. Därvid blev långhuset från romansk tid och det senmedeltida tornet i stort sett oförändrade med det undantaget, att en ny huvudingång blev upptagen genom tornet i stället för den gamla ingången genom sydportalen. Det gamla koret med absiden och sakristian i norr samt vapenhuset i söder blev nedrivna. Mellan korsarmarna blev ett tresidigt korutsprång av samma slag som ännu finnes i Odarslöv och Stora Harrie liksom i grannsocknen Nevishög. I korutsprånget var en dörröppning och där ovan ett rundbågsfönster. Själva altaranordningen bestod av ett korskrank, som avskilde sakristian, och framför detta ett träkors med klöverbladsformade ändstycken. Altarskranket gick långt fram i mittkvadraten mellan de båda korsarmarna. De av Brunius uppförda välproportionerade korsarmarna står ännu kvar oförändrade, men koret befanns med tiden för trångt. Det revs redan 1891 och blev ersatt med ett kvadratisk kor av samma storlek som korsarmarna. Arkitekt för den nya korbyggnaden var ingenjör A. W. Lundberg i Lomma. Det harmonierar väl med kyrkans äldre delar. Det skiljer sig från korsarmarna däri, att dessa har rakbetäckta nischer i gavelröstena, under det att korgaveln är prydd med rundbågsnischer. På den södra korsarmen står årtalet 1850 och på korgaveln 1891. Det nybyggda koret fick en altarpupp i nygotik, formad av Lundberg, med mål-

Korbyggnad till Tottarps kyrka enligt ritning av Brunius, fastställd 1847. Ritningskopia i Överintendentensämbetets arkiv.

ningar av konstnären Fredrik Krebs. Av Brunius altaranordning är två fragment bevarade, dels det ovannämnda altarkorset och dels fönstret, som var placerat över altaret. Det har en bredd av 1 m och en höjd av $1\frac{1}{2}$ m och har runda järnbågar, som är avdelade i mindre rombiska blybågar. Det förvaras numera på kyrkovalvet och blev vid kyrkans omändring 1891 tillvarataget av ringaren Olof Jeppsson. Här hänvisas till Evald Gustafssons uppsats i Skånes hembygdsförbunds årsbok 1961, "... en passande inrättning af ett Herrans hus", där det närmare redogöres för Brunius principer för kyrkoinredningar. Det 1891 nedtagna korfönstret i Tottarp överensstämmer helt med korfönstret i den s. 35 meddelade interiörbilden från Stora Harrie kyrka.

Vad som hittills är behandlat är kyrkor, som dels är försvunna, dels mer eller mindre förändrade ifrån det skick som Brunius givit dem. Slutligen skall ett par profana byggnadsverk nämnas. Helt borta är *Lunds gamla rådhus* vid den norra sidan av Stortorget, närmast Kyrkogatan, som byggdes efter ritning av Brunius 1841 på platsen för ett ännu äldre rådhus. Det var en liten vacker och välproportionerad byggnad i två våningar med arkitektoniska utsmyckningar av tegel på fasaden emot torget. Efter 1900, då det nuvarande rådhuset (f. d. stadshuset) togs i bruk, övergick gamla rådhuset i privat ägo och blev vanställt genom upptagandet av stora skyltfönster i nedre våningen. Tillsammans med det Hyllenska handelshuset, som var av ungefär samma storlek, ut-

Norra sidan av Stortorget i Lund på 1890-talet med gamla rådhuset t. v. och det Hyllénska huset t. h. Foto Lina Jonn. UB. Lund.

gjorde gamla rådhuset en harmonisk fond för Stortorget och stod väl tillsammans med domkyrkan. Det är intet fel att gamla låga byggnader är belägna i närheten av kyrkor, antingen det är i staden eller på landsbygden. Båda husen revs 1913, och denna rivning var en av de största förluster som Lunds stadsbild varit utsatt för. I deras ställe byggdes ett bankpalats för Sydsvenska Kredit A. B., numera Skånska banken, som hade Th. Wåhlin till arkitekt.

Gamla domkapitelhuset med pastors-expeditionen i Lund var byggt 1847 och var beläget i hörnet av Krafts torg och Lilla Kungsgatan (numera en del av Kiliansgatan). Det var ett vinkelbyggt envåningshus med putsade väggar och

låg, av-valmad takresning. Fönstren var rektangulära och med rak betäckning. Huvudingången vette emot Lilla Kungsgatan och var rundbågig med tresprångig infattning, och denna detalj var det enda, som vittnade om att Brunius var arkitekten. Huset revs 1926 för att giva rum för det nya domkapitelhuset, som upptager en mycket större tomt än det gamla. Också det var en skapelse av Th. Wåhlin, och vi har alltså ytterligare två fall, där ett byggnadsverk av Brunius blivit avlöst av ett verk av Wåhlin. — Av gamla domkapitelhuset har förf. en tydlig minnesbild, som blivit kompletterad genom avbildningar.

Jordberga 1600-talsslott har icke mera kvar den arkitektoniska dräkt på mitt-

Gamla domkapitelhuset i Lund, rivet 1926. T. h. det Wendtska huset, som revs samtidigt. Foto P. Bagge. UB. Lund.

parti och gavlar, som det fick av Brunius på 1840-talet. Det blev 1915 omdanat i rokokostil.

Denna översikt, som är begränsad till Skåne, avser icke att vara uttömmande, och kanske ännu flera exempel skulle kunna framdragas. Avsikten med denna framställning har icke varit att konkurrera med andra forskare men mera att jämna vägen för dem genom att påvisa ett antal kända fall, där byggnadsverk av Brunius antingen är försvunna eller utsatta för större eller mindre omdaningar.

Litteratur- och källförteckning:

Althin, Ernst, Glemminge och Tosterups församlingar i gången tid och nu, Ystad 1925.

Andersson, Helge, Carl Georg Brunius 1792—1869. Lunds stifts julbok 1969, Malmö 1969.

Anshelm, Gunnar, Stiftets kyrkor. Lunds stift i ord och bild, del I, Stockholm 1947.

Brunius, C. G., Skånes konsthistoria för medeltiden, Lund 1850.

Frosten, Ernst, Helgedomar på Söderslätt, I, Trelleborg 1960.

Grandien, Bo, "Den gamla draken Brunius". Ale, nr 3 1970, Kristianstad 1971.

Gustafsson, Evald, "... en passande inrättning af ett Herrans hus". Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1961, Lund 1961.

C. G. Brunius 1792—1869. Efter oljemålning i Lunds universitets ägo.

Hallmer, O. L., Oxie och Skytts härads kalender, Malmö 1891.

Karlson, Torsten, Carl Georg Brunius, svensk konsthistoriens fader. Norra Skåne (Hässleholm) 9/9 1970.

Karlin, G. J., Huru vi skydda våra kyrkliga minnesmärken. Kulturhistoriska meddelanden 1895—1896.

Landén, F. & H., Kalender öfver Skåne och Blekinge, del II, Helsingborg 1904.

Ohlsson, Anders, Stora Råby socken, Lund 1954.

Skånes Kalender II, Lund 1878.

Brunius anteckningar över kyrkor i Skåne i ATA.

Kyrkoräkenskaper från Glemminge 1853—1854, i LLA.

Kyrkoräds- och kyrkostämmoprotokoll från Vallkärra 1904—1908.

Kyrkoräkenskaper och protokoll från Totarp 1846—1852 i LLA.

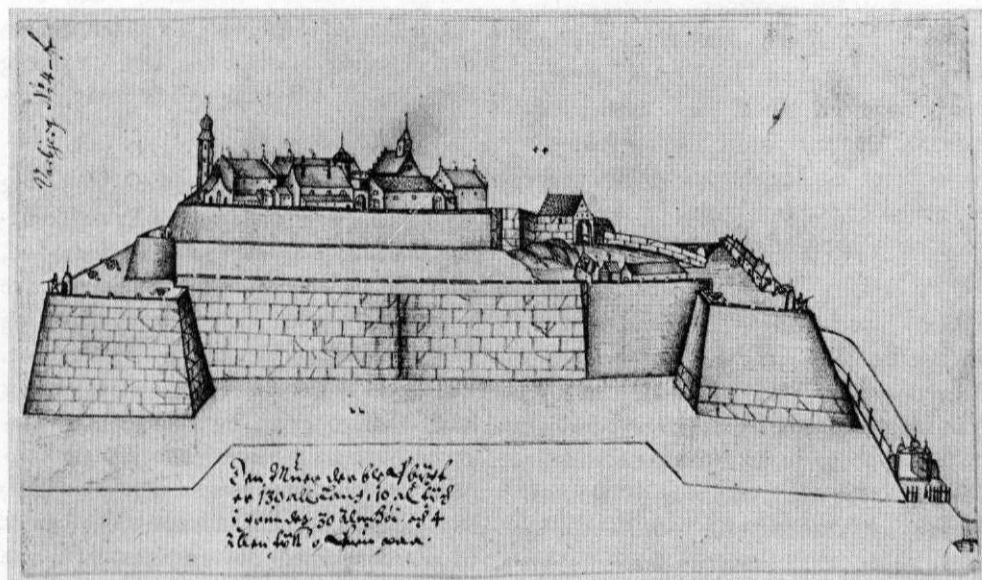
Fotografier över kyrkor i Skåne i Mandelgrenska samlingarna i LUF och i ATA.

Egna iakttagelser på ännu kvarstående byggnadsverk.

Muntliga meddelanden av lantbr. Hans Andersson och Axel Persson m. fl. i Asmundtorp, f. d. kantor August Erman, Vellinge, kyrkoherde Erik Palmqvist, Svedala, fornforskaren L. J. Clementz, Vallkärra, husägaren Jöns Larsson, Vallkärra Torn, konservator Hans Erlandsson, Lund, byggmästaren August Persson, Lund, kyrkovaktmästarna Johan Ljunggren, Stävie och Olof Jeppsson, Totarp.

Varberg len i Frederik den andens og Christian den fjerdes tid

Av Thelma Jexlev

Ved sin beliggenhed nær de gamle dansk-norsk-svenske rigsgrænser måtte Varberg slot nødvendigvis komme i brændpunktet under de stridigheder, som gennem århundrederne udkæmpedes mellem brødrefolkene. Borgens strategiske placering bidrog til at gøre den til centrum i et specielt administrativt system, som i højmiddelalderen dominerede området.

Efter grevskabets ophør var Nørrehalland periodevis i senmiddelalderen ikke et egentligt grænselandskab, fordi de tilgrænsende herreder i Västergötland og Småland lå til den danske krone. Både for Abraham Brodersen og siden Axel Pedersen Thott var Varberg det centrale udgangspunkt for en krans af forleninger, og begge godssamlere opererede med godstransaktioner i såvel Halland og Västergötland som Småland og Skåne.

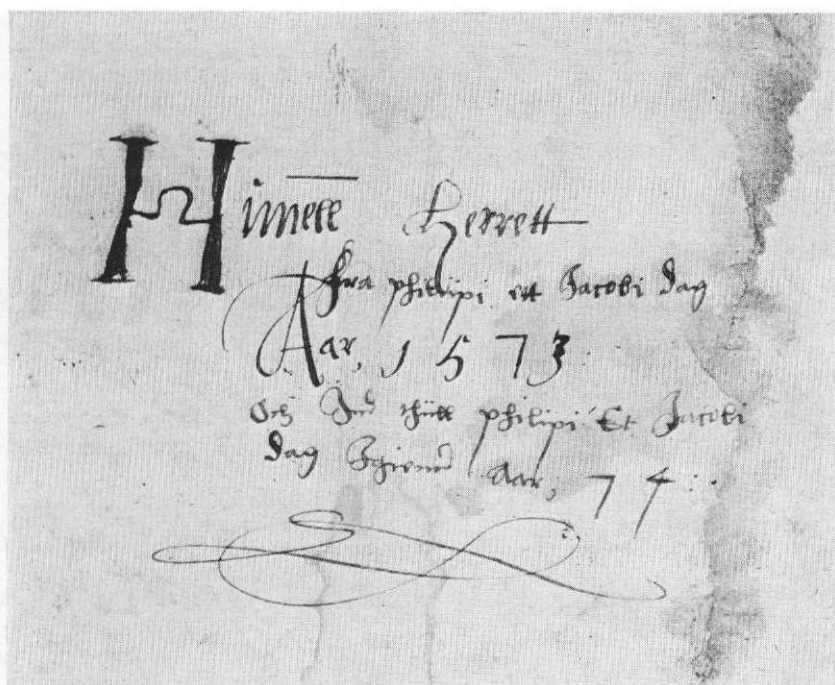
Den usædvanlige arveoverenskomst om Varberg len trådte i funktion, men Axelssønnernes fald medførte, at Åge Axelsen mistede lenet i 1469. Nederlaget på Brunkeberg to år efter satte endeligt punktum for unionens varige gennemførelse, så Varberg slot vendte tilbage til sin oprindelige bestemmelse: en grænsefæstning i et grænselandskab.

Slægten Thotts rolle i forvaltningen af Halland var dog ikke udspillet, ifølge Kalmarfreden 1472 skulle slotsloven på Varberg overgives til en dansk mand, indtil der blev afsagt voldgiftsdom mellem kong Christian og Axelssønnerne. Uden at afvente dommen udleverede kongen dog Varberg til hr. Åge som pantelen, ved dennes død 1477 fik sønnen Erik Ågesen Varberg med de fire nordhallandske herreder, Faurås, Himle, Viske og Fjäre, mens enken beholdt Årstad og Halmstad herreder.

Ved midten af 1480'erne ophørte det Thott'ske regime. De følgende årtier medførte hyppige udskiftninger af lensmændene, Halland var fortsat som oftest delt i tre len: Varberg, Laholm og Halmstad. Selv om den arvelige lensfølge var brudt, kom familien Ulfstand til at spille en dominerende rolle gennem første halvdel af det 16. århundrede. Fra 1519—57 indehavde — med undtagelse af det fatale Marcus Meyer intermezzo under Grevefejden — først Holger Gregersen Ulfstand, siden broderen Truid Gregersen og efter dennes død sønnen Lave Truidsen Varberg slot med de 4 herreder, dels som pantelen dels som afgiftslen.

Christian III's lensreform slog dog også igennem i Halland, da Lave Truidsen overtog Varberg ved faderens død, var det på skærpede betingelser. Lave Truidsen var en foretagsom herre og mere kapitalstærk end Varbergborgerne. Det førte ham snart ud i stridigheder med både borgere og bønder, og klagerne over ham strømmede ind til kancelliet. Regeringen tog sagen alvorligt, en undersøgelseskommission blev sendt til Varberg med det resultat, at Lave Truidsen blev fjernet.

Man har været tilbøjelig til at give den i sandhed ødelæggende nordiske syvårskrig skyld for alle Hallands ulykker, men når krigens virkninger blev så langtrækkende, hænger det også sammen med, at man allerede et godt stykke tid forinden var inde i en lavkonjunktur. Det første tegn herpå var, at småkøbstæderne i 1539 — det skulle blive en jævnlig tilbagevendende foreteelse — mistede deres købstadsrettigheder for at afstive Varbergs vaklende økonomi. Ordningen fik dog ikke den tilsigtede

Første blad i Himle herreds ældste tingbog. Rigsarkivet, Kbh.

virkning, mens Varberg fortsat stagne-rede eller endog gik tilbage, gik Lödöse og Elfsborg frem.

Fra Varberg kom der klager over, at der trods inddragelsen af privilegierne blev bygget og handlet i Kungsbacka, mens almuen i oplandet på den anden side klagede over at have mistet sin handelsplads.

Regeringen var øjensynlig indstillet på retræte i denne sag, og den nye lensmand Erik Rosenkrantz fik til opgave at undersøge forholdene, om det eventuelt var tilrådeligt at lade Kungsbacka blive ved magt. Tre måneder senere fik Anders Oddesen, søn af en velstående købmand fra Kungsbacka, som havde været ude for en række uheld efter sin

tvangsforflytning til Varberg, kongelig tilladelse til at flytte tilbage med besked til Erik Rosenkrantz om at hjælpe ham til hans ret. Regeringsmagten stræbte efter ved en balancekunst både at efterkomme befolkningens ønsker og at gennemtrumfe kronens interesser. På den ene side blev der givet tilladelse til eksport til Tyskland af øksne og saltet oksekød *indkøbt i Sverige*, og Varbergborgerne fik lov til at købe 5 læster smør af slottets indkomst for at have noget at give i bytte på det kommende marked for Skagensboernes tørfisk.

Det blev endvidere indskærpet, at bestemmelserne for den omstridte handel ved Åsbro skulle overholdes. På den anden side fik bønderne påbud om at

Ved Skrifver Stenen.

- + i forsynligt Jordebog som Jarob Lork Skrifver
fra sig Laffnir.
- + i forsynligt Register paa Stigtonse Indkomst
som Jarob Lork i Lign maade Skrifver Laffnir.
- + i Register paa Skattebør vend og Lill.
- + i Register paa Kong: Mægt: og anden Skrifver
som Lork Laffnir anordner.
- + i alre Skrifver.
- + iij fjern Skrifver.

Side af det inventarium, hvormed Sten Maltesen 1610 overleverede Varberg len til Mogens Gyldenstjerne. Varberg lens kvittanciarumbilag 1610—45. Rigsarkivet, Kbh.

være lensmanden lydige, betale deres landgilde som før og yde gæsteri i henhold til jordebogen. Bønderne måtte også gå ind på en ordning om at bidrage til at rense Varbergs grave, da borgerne ikke alene kunne magte opgaven. Efter disse forskellige indrømmelser til Varbergborgerne, skønnedes tidspunktet gunstigt til at forny Kungsbackas privilegier 1 februar 1558, og borgerne fik i starten 3 års fritagelse for byskat og anden kongelig tyng.

Efter Christian III's død fulgte nyt lensmandsskifte, og samtidig trak det for alvor op til den fatale krig, fore-

løbig manifesteret i gentagne påbud om spionagevirksomhed i Sverige. Det blev Hans Holck, der som lensmand på Varberg fik den umulige opgave at afbøde krigens virkninger. De krigsførende parter så med misbilligelse på grænseområdernes indgæede bondefred; fra dansk side tillagde man den ikke større betydning, og for befolkningen var det nok kun en begrænset afværgemanøvre, som lidet hjalp mod hærenes plyndringer.

Varberg slot havde hverken tilstrækkelig proviant, ammunition eller besætning, så da det svenske angreb i sommeren 1565 rettedes mod Varberg, måtte

No. 7. ~~Ein solches mandat von der~~ *Deinmässige* *Wied.*
Ergebt. Daterid. Kiedburg am. Vben 23. 23. 1743.
Anno 1743.

Jakob VI, der på grund af efterårsstormene havde måttet opgive at bringe sin brud til Skotland og i stedet havde fejret sit bryllup med prinsesse Anna i Oslo, på rejsen ned til København skulle gøre ophold i Varberg. Trods sygdom klarede Anders Bing forberedelserne, men døde umiddelbart inden de høje herskabers ankomst. Han opnåede derved den mest pompøse begravelse, som er blevet nogen lensmand til del. Jørgen Brahe, som ledsagede de kongelige og måtte bistå Anders Bings enke under de ekstraordinære omstændigheder, overtog året efter lenet til "skiftedag" 1. maj og beholdt det de følgende 8 år.

Derefter havde Jacob Beck i en 10 års periode Varberg len. Han blev efterfulgt af marsken Sten Maltesen Sehested i en ganske kort periode, hvorefter Mogens Gyldenstjerne, søn af Mogens Gyldenstjerne til Bjersgård, blev forlenet med Varberg umiddelbart inden krigen på ny brød løs. Han beholdt lenet i 23 år og kom derved til at fungere længere end nogen anden embedsmand i lenet.

Han fik en vanskelig start, da svenskerne under Kalmarkrigen atter erobrede og ødelagde Varberg by og fæstning, og Christian IV efter krigen nærmest anså en genopbygning for håbløs. Det endte med en flytning af Nyvarberg til en plads mere i ly af borgen.

Når man ikke trænger helt til bunds i sagerne, ser det ud, som om Mogens Gyldenstjerne effektivt og rationelt varretog sine pligter. Han sørgede for at offentliggøre og gennemføre den stadigt voksende strøm af kgl. forordninger, men sørgede også for at opnå skattelettelser m. v. for sine borgere og bønder hos regeringen i København. Umiddelbart synes hans lensregnskaber at være i den skønneste orden, ligesom han om-

hyggeligt har registreret og taget vare på sine embedspapirer.

Kun antydningssvis kommer uoverensstemmelser mellem ham og lenets lokale embedsmænd til orde, men som årene gik har han øjensynligt følt sin position meget sikker og ment at kunne tillade sig hvadsomhelst. Fra slutningen af 1620'erne forekommer sager, der på flere punkter afslører utilfredshed med hans administration. De uskyldigt lydende tilladelser til at komme til København, i 1632 til hofmesterens begravelse og i 1633 for at lade holde sin datters bryllup, kan meget vel have indebåret, at han i København måtte stå skoleret for sine transaktioner. I alt fald endte det med, at han med meget kort varsel skulle aflevere lenet til 1. maj 1633.

Det fremgik ubestrideligt af de følgende undersøgelser, at han havde misbrugt sin magtstilling til at bøje retten — rimeligvis med egen fordel til følge. Men at fejlen ikke alene var hans, synes de følgende år at vise, da halvfatteren Henrik Gyldenstjerne ragede uklar med Varberg-borgerne og efter kun 3 års forløb blev fjernet fra sin post. Det var efterhånden blevet en uriaspost at sidde som lensmand på Varberg og forsøge at skifte sol og vind lige. Selv den mest fuldkomne administrator kunne intet stille op mod det faktum, at Varberg og de andre nordhallandske byer mer og mer blev distanceret af den svenske ekspansion omkring Götaelvens munding.

Den sidste danske lensmand inden den skæbnesvangre Brømsebrofred var som de fleste tidligere en skåning, Iver Krabbe til Jordberga. Han måtte som sine forgængere anvende tid og kræfter på det vanskelige job at inddrive de mange ekstraskatter og samtidigt så vidt muligt skaffe skattelettelser samt endelig fun-

1635. 13/4
 Peder Mortensen meddeler Henrik Gyldenstjerne om den tingbog,
 som måtte omskrives på Mogens Gyldenstjernes befaling. Dat.
 Varberg 13. april 1635. Tcp. saml., papir, Varberg. Rigsarkivet,
 Kbh.

gere som ekspeditionskontor for den stadig voksende strøm af kgl. forordninger og mandater. Også dengang var papirvælden accelererende. Han havde smuk orden i sine papirer, dygtigt bistået af sin slotsskriver, som ikke var en hr. hvemsomhelst, men den initiativrige Arent Berntsen. Denne udnyttede sine

ledige stunder dels til aktivt købmandskab dels til omfattende forstudier til sit — ikke mindst af nutidens forskere — højt værdsatte topografisk-statistiske værk om Danmark og Norges "frugtbare herlighed".

Da Iver Krabbe måtte forlade Varberg, tog han slotsarkivet med sig, der-

for fik det en bedre skæbne end de fleste lokalarkiver. Det giver os bedre muligheder for at belyse samspillet mellem central- og lokaladministration for Varbergs lens vedkommende end det er gør- ligt så mange andre steder.

I årene efter syvårskrigen bliver der i flere sager om adeligt gods klaget over, at ejerne har mistet deres breve ved Varberg slots ødelæggelse. Indtil da havde det været almindeligt at sætte sine brevkister til opbevaring på slottet. Om denne skik fortsatte er uvist, vi kan ikke med sikkerhed sige om noget adelig privatarkiv, at det er hjemtaget fra Varberg. Derimod ved vi, at det fortsat var skik og brug, at herredsfogderne indleverede udskrevne tingbøger til opbevaring, og en håndfuld af dem kom med til København. Det drejer sig om 4 små tingbøger fra Himle herred omfattende årene 1573—74, 1578—81, ca 1590 og 1597—98 samt for Fjäre herred ligeledes årgangen 1597—98. Disse 5 er 1959 udgivet af Albert Sandklef som 1500-tallets hallandske tingböcker. Yderligere er bevaret 3 uudgivne tingbøger, nemlig fra Fjäre herred 1633—35 og fra Faurås herred 1629—31 og 1637—39. Hvert af de 3 bind er på mellem 250 og 300 fuldtskrevne blade, og det kan jo nok vanskeliggøre planer om en fuldstændig udgivelse.

Alene i disse tingbøger har vi et udmærket materiale til belysning af lokaladministrationen. Dertil kommer så det egentlige slotsarkiv. De ældre dele gik som de private arkiver tabt ved slottets erobring 1565. Hvor omfattende og fuldstændige de har været ved vi ikke, ved Lave Truidsens afgang efterlyses der både register og inventarium. Det, der idag kaldes "Varberg lens arkiv", er

— udover tingbøgerne — en pakke udskilt af Danske Kancelli omfattende en arkivregistratur og ca. 200 breve, fortrinsvis kongebreve, fra tidsrummet 1574—1644. Arkivregistraturen må være ført i Mogens Gyldenstjernes tid som en renskrift af de foreliggende "arkiv-designationer", der blev udfærdiget i forbindelse med lensmandsskifterne, og fortsat med en registrering af de i hans egen embedstid indkomne breve. Første afdeling opregner de breve, Anders Bings enke leverede fra sig i 1590. Udover kongebrevene findes en række akter i en sag fra 1580'erne, som Anders Bing på kronens vegne førte mod Erik Gris til Hellerup. Samme sag forekommer desuden i Himle herreds tingbog. De følgende afsnit indeholder brevene fra Jørgen Brahes, Jacob Becks og Sten Maltesens embedstid, derefter følger midt på en side hovedafsnittet: Register over kongebreve og mandater som er udgivet i Mogens Gyldenstjernes tid.

Ifølge registraturen udgør de tidligere breve 4 knipper, mens brevene fra Mogens Gyldenstjernes tid til og med 1628 fylder 6 knipper. Registraturen slutter med nogle få breve fra 1629 og derefter er et blad bortskåret. Om Mogens Gyldenstjerne ikke har ladet sit register føre lige så omhyggeligt de sidste år som tidligere, eller om han eventuelt har fjernet både et blad og et læg får stå hen. Det synes i alt fald som om han har villet slette sporene af sine sidste embedsår.

Ca. 150 af de i registraturen optagne breve er bevarede, og dertil kommer 60 bevarede fra Henrik Gyldenstjernes og Iver Krabbes tid. Mange af tabene skyldes nok rene tilfældigheder, bl. a. mangler alle breve fra Mogens Gyldenstjernes første 6 år svarende til registratorens femte knippe, og her kan der næppe

Titelbladet til Arent Berntsens statistiske værk. Prospektet af Varberg slot stemmer overens med den foran afbildede tegning.

være tale om en bevidst fjernelse. At de trykte forordninger savnes kan skyldes kassation, iøvrigt mangler overraskende mange af de almindelige forordninger. En del af de missiver, som savnes i pakken, er ikke gået tabt, men findes som bilag til de indsendte lensregnskaber, bl. a. findes en del samlet i antegnelserne til Mogens Gyldenstjernes og Henrik Gyldenstjernes regnskaber.

Bortset fra den nævnte godsstrid og enkelte andre sager er de bevarede breve kongebreve, som på enkelte undtagelser nær er indført i sjællandske og skånske registre og tegnelser og udgivet i udtog i Kancelliets Brevbøger. Det er derfor yderst naturligt, at originalerne hidtil har været upåagtet af forskningen. De er dog nok værd at ofre et studium. Dels kunne man tænke sig Varberg len udvalgt til detailstudium i et forskningsprojekt, der gik ud på at analysere lensforvaltningens funktioner, og på lokalt plan udgør de bevarede breve et vigtigt led til belysning af kommunikationen. Dels har ca. 100 af brevene een eller flere tinglæsningspåskrifter, som sat i relation til de bevarede tingbøger og de i kancelliet bevarede indkomne breve, kan give os nye oplysninger om de nordhallandske herredsting såsom skifte af

tingdag, hvor hyppigt der holdtes ting etc.

Da kilderne til Falkenbergs og Kungsbäckas historie ikke flyder så rigeligt som for Varbergs vedkommende, kan rådstuelæsningerne bidrage til vor viden om, hvornår disse småkøbstæder var "in", og til hvilke tider de var "out".

For landstingets vedkommende får man at vide, hvornår de to landsting var slået sammen til eet, og at Nørrehallands landsting i de tidsrum, da der ikke eksisterede noget Varberg blev holdt i Falkenberg.

Til glæde for dem, der arbejder med lokalhistorie på et snævrere plan og muligvis som en inspirationskilde følger her en fortegnelse over tinglæsningspåskrifterne med enkelte kommentarer knyttet dertil.

Sammenfattende kan det siges, at helhedsindtrykket af en kursorisk gennemgang af tinglæsningspåskrifterne er, at forvaltningen både fungerede hurtigt og effektivt. De vitterligt forekommende embedsmisbrug kan næppe forklares med, at der var langt til København, for centralmagts kontrol synes at have virket lige så godt over for det fjerne Varberg som det nære Frederiksborg eller Kronborg.

Brevets datum	Lands- ting	Varberg rådhus	Falkenb. rådstue	Kungs- rådstue	Faurås hd. ting	Himle hd. ting	Viske hd. ting	Fjäre hd. ting
1574 1/4					14/4	15/4	21/4	22/4
1575 21/6	dag?	8/7	11/7		18/7	16/7	13/7	14/7
1578 19/6			14/7			15/7	16/7	17/7
1578 19/6		12/7	14/7					
1578 26/11	snaps tg. 79	28/1	79		19/1	79	20/1 79	21/7 79
1579 8/1	1/3 89!				9/3	79	18/10	97 25/2 89! 26/2 79
1579 22/2		30/3						
1581 13/6		25/6						
1582 19/6		23/7	21/7		16/7	17/7	18?/7	9/8
1584 6/7			10/8		17/8	18/8	16/8	
1584 20/7	15/8 SH. 12/12 Varb.					1/12	2/12	10/12
1589 30/6	23/8 NH.	3/8	4/8		4/8	29/7	30/7	
1589 30/6	23/8 NH.	3/8	4/8		4/8		30?/7	31/7
1589 30/6	23/8 NH.	3/8	4/8		4/8	29/7	30/7	31/7
1589 31/5	23/8 NH.	3/8	4/8		4/8	29/7	30/7	31/7
1593 9/7	4/8 F.	13/8			6/8	7/8	22/8	16/8
1594 6/5		5/6						
1594 18/6		5/7	8/7	22/7	8/7	16/7		
1594 20/6		5/7	8/7	22/7	8/7	16/7		
1594 24/7	17/8 F.	19/8		16/9	18/8	18/8	11/9	12/9
1596 9/12					14/2	97	18/1 97	19/1 97
1597 17/1		23/2	26/2	17/2				21/1 97
1597 5/4					9/5	8/5	25/5	19/5
1597 5/7	20/8		22/8	1/8	15/8	30/8	3/8	28/7
1609 3/2		27/2				28?/2		
1609 21/4	21/5	8/5				2/5	3/5	4/5
1609 11/6								22/6
1609 4/10		30/10	16/10			23/10	25/10	19/10
1610 3/1					22/1	16/1	24/1	18/1
1610 6/4					29/4	24/4	25/4	26/4
(2 stk.)								
1610 14/4					29/4	24/4	25/4	26/4
1610 15/4	21/7				10/9			
	1/9 Halm.							
1617 15/1			15/8 21		17/8 21			
1617 18/2		1/3						
1617 6/8		15/9						
1617 24/12	18/9 19						10?/9	4/9
	16/10 19						21/1 18	15/1 18
1619 10/1						19/1		
1620 22/3					5/5	2/5	8/8	20/7
1621 23/9					19/10	23/10	6/11	8/11
1621 24/9					2/11	23/10	6/11	8/11
					26/7 22	12/11 22	1/4 23	3/4 23
	7/12 33				26/9 23	23/9 23		1/12 25
					6/6 33	4/6 33		
1622 24/4		8/7			26/7	23/7	19/6	20/6
(2 stk.)								
1622 26/4		8/7			26/7		19/6	20/6
				18/1 23			22/1 23	16/1 23
1622 16/5					31/5	28/5		
1622 9/6					21/6	18/6	19/6	
					26/7	12/11		
	8/5 24				18/10	10/6 23	2/9 23	4/9 23
	7/12 33				4/6 24			
1622 5/7					16/8	28/8?	27/8	22/8
					20/9 23	23/9 23		
1622 16/8		9/9			17/9	10?/9		
1622 3/12		19/12						
1624 13/6		28/6		1/7			6/7	1/7
1624 8/8					27/9	14/9	21/9	23/9

Brevets datum	Lands- ting	Varberg rådhus	Falkenb. rådstue	Kungs- rådstue	Faurås hd. ting	Himle hd. ting	Viske hd. ting	Fjäre hd. ting					
1625 25/1					26/8								
1625 15/2							15/3						
1625 18/2		28/3											
1625 28/2					6/5	3/5	10/5	12/5					
1625 25/4					17/6	14/6	28/6	30/6					
1627 19/3		16/4											
		31/3	28										
		5/5	28										
1627 8/8		17/8	18/8	20/8			21/8	23/8					
1627 8/11		25/11											
1627 24/11		10/12											
(2 stk.)													
1627 30/12		18/2	28	8/2	28	21/2	28	12/2	28	7/2	28		
1628 9/1		18/2		8/2		21/2		19/2		12/2		7/2	
1628 14/2						6/3		4/3					
1628 15/5		26/5											
1628 15/5		25/5				29/5		27/5					
1630 10/3						15/4		20/4					
1630 21/11						23/12		7/12					
1633 26/6								24/9					
(2 stk.)													
1633 11/10	5/7 34 F	11/11											
1634 7/11		16/2	35			26/2	35	24/2	35	17/2	35	29/1	35
1635 23/3						16/4		28/4		2/6			
1635 29/4						1/7		30/6		16/6		11/6	
1635 2/5								30/6		16/6		11/6	
1635 19/12						14/1	36	12/1	36				
1640 29/5		9/6		19/6		18/6		9/6		15/9		17/9	
1640 18/10		17/11		11/11	28/12	12/11		17/11		15/12		17/12	
1640 18/11						14/1	41	12/1	41	12/1	41	7/1	41
(2 stk.)													
1640 21/11		26/1	41	27/1	41	25/12		14/1	41	12/1	41	7/1	41
1641 24/1		17/2		10/3		19/3		11/3		9/3		18/3	
1641 17/5								1/7		1/6		22/6	10/6
1641 29/11		21/12						3/3	42	8/3	42	1/3	42
1642 dvs. 41 1/5		29/6	41	30/6	41			1/7	41	1/6	41	22/6	41
1642 13/11								1/12		29/11		17/1	43
1642 29/12								26/1	43	24/1	43	31/1	43
1643 7/5		6/6		7/6									

Kommentar til tabellen

Tabellerne efterlader muligvis ved første øjekast et indtryk af forvirring, men allerede det andet blik vil være nok til at give læseren en fornemmelse af system.

Det fremgår således tydeligt, at en række breve kun læses på herredstingene og da normalt på dem alle fire. Enkelte læses kun i de to sydligste herreder og evt. i købstæderne. Andre breve læses på landsting, herredsting og et eller flere byting, mens endelig en fjerde gruppe ikke læses på landsting, men både på by- og herredsting. De andre grupper gennemfører mindre konsekvent tinglæsningerne end det sker med de breve, som udelukkende læses på herredstingene. Enkelte manglende påskrifter kan skyldes forglemmelse, men det er tydeligt, at langt flere breve læses i Varberg end

i de andre byer. Visse manglende påskrifter kan forklares med, at Falkenberg og Kungsbacka ikke havde købstadrettigheder på det givne tidspunkt, eller at brevene angik specielt Varbergske forhold, men langt fra altid.

De relative få tinglæsninger på landsting forekommer både før og efter læsninger på andre ting, så at man ikke heraf kan udlæse nogen fast praksis. Ved landstinget forstås i almindelighed Nørrehallands ting i Varberg, bl. a. 1610 og 1633 holdtes det imidlertid i Falkenberg. Derimod er det landsting, som 1593—94 blev holdt i Falkenberg fælles for hele Halland. Normalt sendte regeringen de almene breve i et eksemplar til hvert len, men brevet af 20. juli 1584 er af kancelliet stilet til både Sønder- og Nørrehalland. I løbet

af eftersommeren blev det læst på 3 sydhallandske herredsting foruden landstinget i Halmstad og Laholm rådhus, inden det i december nåede til Nørrehalland. Brevet af 15. april 1610 om markedet ved Gunnarp kirke er først læst på Nørrehallands landsting i Falkenberg, derpå sendt til Halmstad og godt en uge senere læst på Faurås herredsting. Årene derefter bliver der igen tale om et fælles landsting og denne gang med en ret lammende virkning for hele landstingsvirksomheden. Der klages til kongen over, at landsdommeren opsætter tinget 8—12 uger den ene gang efter den anden, så at en sag for landstinget let kommer til at vare fra et til 3 år. I august 1617 får Mogens Gyldenstjerne derfor påbud om at indskærpe landsdommeren at overholde sine embedspligter. Visse ting kunne tyde på, at det ikke umiddelbart bar frugt. Det åbne brev udstedt juleaften 1617, som pålagde adelens bønder at bidrage med sten til "stengørdet" omkring Varberg, blev ikke læst på Hallands-fære landsting før 18. september 1619, men til gengæld atter den 16. oktober.

Landstingene blev altid holdt om lørdagen. Det gjaldt både Nørre- og Sønderhallands ting samt fællestinget, og således var forholdet også i det 15. årh. Thiset hævder i sine noter til tinglisten i Eline Gøyes jordebog, at Nørrehallands ting holdtes om *torsdagen* og Sønderhallands om *mandagen*, men det må vist dreje sig om rene undtagelsestilfælde. Lørdag var også landstingdag i Skåne og Jylland, mens øerne holdt landsting om onsdagen, både de store på Sjælland, Fyn og Lolland og de mindre på Langeland, Falster og Møn.

Man skulle tro, at det var vigtigt at undgå sammenfald af landsting og herredsting, alligevel forekommer lørdag som herredstingdag både i Jylland og Skåne, og ikke mindre end 4 af de fynske herreder holdt ting om onsdagen, der iøvrigt ligesom fredag kun sjældent bruges som herredstingdag.

Thiset nævner de nordhallandske tingdage som *mandag* i Faurås, *tirsdag* i Himle, *onsdag* i Viske og *torsdag* i Fjäre, hvilket stemmer med de faktiske forhold i begyndelsen af det 17. årh. Hvor praktisk en sådan fordeling af tingdagene umiddelbart forekommer, må den alligevel have voldt vanskeligheder at gennemføre, for tinglysningspåskrifterne frembyder et langt mere varieret billede.

I Faurås herred er mandag ganske rigtig dominerende til 1610, men både lørdag, søndag og onsdag forekommer. Mellem 1610 og 1620 må tingdagen være blevet flyttet til *fredag*, muligvis af hensyn til bytinget i Falkenberg, der oftest blev holdt om mandagen. Afstan-

den mellem herredsbyen Ljungby og Falkenberg var nok for stor til, at man kunne deltage i begge ting samme dag. Fredag forekommer mere end en halvsnes gange i 1620'erne, men fra 21. februar 1628 ær tingdagen i Faurås herred ændret til *torsdag*, og der synes den at blive. Af den bevarede tingbog 1629—31 ses, at der blev holdt ting torsdagene 4., 18. og 25. juni, 9. og 30. juli, 6. og 20. august, 3., 10. og 24. september, 8., 15. og 29. oktober, 5., 12. og 26. november samt 17. december 1629, 7. og 14. januar, 25. februar, 15. og 22. april, 3. og 10. juni, 1. og 29. juli, 12. og 26. august samt 9. september 1630. Undtagelsesvis blev tinget holdt fredag den 7. maj, men det skyldes sikkert, at torsdag den 6. maj var Kristi himmelfartsdag. I 1630 synes der ikke indført senere datoer i tingbogen end 9. september, men der blev i alt fald holdt ting 23. december, hvilket fremgår af påskrift på 21. november 1630. Den senere tingbog og påskrifter fra o. 1640 har ligeledes torsdag som tingdag.

For Himle herreds vedkommende synes der ud fra påskrifter og de udgivne tingbøger at have været en del afvigelse i 1570'erne fra den faste tingdag, tirsdag, mens den senere er konsekvent gennemført.

I Viske herred er tingdagen onsdag til og med 1618, og onsdagen kommer igen en enkelt gang i 1622, men tinget er ellers fra 1620 flyttet til *tirsdag*.

Da endelig Fjäre herred gennem hele perioden bevarer sin allerede i begyndelsen af det 15. årh. til torsdag fastlagde tingdag, er vi i slutningen af Christian IV's tid nået til, at de nordhallandske herredsting holdes *tirsdag* og *torsdag*.

Ingen af de tre købstæder synes at lægge sig fast på helt bestemte tingdage, og selv om variationer også forekommer i andre byer, er billedet for Nordhallands vedkommende usædvanlig broget. Falkenberg synes at foretrække mandag, dog ofte alternerende med lørdag, og onsdag forekommer flere gange. Kungsbacka veksler mellem mandag og fredag, desuden forekommer både torsdag og lørdag. De enkelte gange torsdag anvendes fremgår det af sammenhængen, at der ikke kan være tale om sammenblanding med Fjäre herredsting, som også holdes i Kungsbacka.

I Varberg synes alle dage mulige som tingdage, især overrasker det, at søndag forekommer i adskillige tilfælde. En enkelt gang lyder påskriften: "læst for menigheden i Varberg", så der kan muligvis være tale om sognestævne i forbindelse med kirkegangen, men ved andre "søndagspåskrifter" står der udtrykkeligt "læst

på vort rådhus i borgmestres og råds nærværelse".

Når der i tabeloverskriften er brugt udtrykket "rådhus" om Varberg og "rådstue" om Falkenberg og Kungsbacka, skyldes det, at påskrifterne kun nævner ordet rådstue i forbindelse med de to sidste byer, mens rådhus er enerådende for Varbergs vedkommende til slutningen af 1620'erne, derefter forekommer begge udtryk og nok hyppigst rådstue. En enkelt gang synes bytinget at være holdt på slotet.

De skiftende tingdage umuliggør en fast turus for tinglæsningerne. Det er ikke ualmindeligt, at de er overstået i løbet af 8—14 dage og som oftest i løbet af en måned. I enkelte

tilfælde sker den første tinglæsning allerede 8—10 dage efter brevet udstedelsesdag, så hurtigt gik det dog sjældent. De i brevene anførte dateringer kan iøvrigt afvige et par dage fra den egentlige udstedelsesdag, f.ex. har et brev dateret 13. nov. 1642 påskriften: Er mig leveret i København den 11. (!) november 1642. Kun sjældent forekommer påtegninger om tidspunktet for brevenes modtagelse i Varberg. På det åbne brev af 10. marts 1630 om madskatten er noteret: "ankommen i dimmelugen 1630", dvs. ugen før påske, som det år faldt 28. marts. Alt i alt synes ekspeditions-effektiviteten og -hastigheden at have været tilfredsstillende.

Kilder og litteratur

Varberg lens arkiv: Tingbøger fra Himle, Fjäre og Faurås herreder (1573—1639, div. år) — pk. Af Varberg lens arkiv 1—6 (1572—1645).

Lensregnskaber: Varberg len, regnskaber (med bilag) 1576—1645 (indtil 1610 fragmentariske), jordebøger 1600—1633 (1591/92 og 1596/97 findes i regnskaberne), ekstraskatter 1612—1645, kvittanciarumbilag og inventarier 1610—36. Særlig benyttet er regnskabspakken 1632—36, hvori findes antegnelser til Mogens Gyldenstjernes regnskaber 1611—33 og til Henrik Gyldenstjernes 1633—36 (med bilag) samt pakken med kvittanser og inventarier.

Danske kancelli: B 160. Indkomne breve og indlæg til registranterne 1557 18/5, 1559 9/2, 12/4 og 22/4, 1560 28/8, 1563 29/1 og 27/3, 1564 16/5, 1565 31/8 og 19/10, 1568 24/2 og 3/3, 1570 1/11, 1584 13/3 1611 5/8 samt talrige fra 1620'erne og 1630'erne.

Topografisk samling på papir. Købstæder: Varberg og Heereder: Halland.

Privatarkiver: Anders Bing (død 1589) og Jørgen Ottesen Brahe (død 1601).

Alle arkivalier i R.A. Kbh.

Kancelliets Brevbøger 1551—1645. Udgivet af Rigsarkivet 1885—1968.

Kronens Skøder på afhændet og erhvervet jordegods. I. 1535—1648. Ved L. Laursen, Rigsarkivet 1892.

Eline Gøyes Jordebog. Udg. af A. Thiset, 1892.

1500-tallets hallandske tingböcker. Utg. av A. Sandklef, 1959.

Hallands historia I. Från äldsta tid til fredden i Brömsebro 1645, 1954.

A. Sandklef: Varbergs historia, 1963.

Rapport från Västra Karaby

Av Tom Ohlsson

I nummer 2:1968 av denna tidskrift omtalades ett gravfynd från slutet av yngre stenålder, som påträffats i Västra Karaby vid en arkeologisk undersökning, föranledd av en grustäkt. Grustäkten, belägen på fastigheten Västra Karaby 24, har sedan dess utvidgats och Historiska Museet i Lund har under åren 1969—1971 undersökt de fornlämningar som därvid kommit fram. Ett stort och värdefullt material har härmed kunnat räddas.

Grustäktssområdet omfattar ca 30.000 m² och större delen av detta område har totalundersökts, d. v. s. alla anläggningar har registrerats och undersökts. Tyvärr har det inte av praktiska skäl varit möjligt att undersöka det på vissa ställen $\frac{1}{2}$ m tjocka kulturlager, som fanns på platsen. Detta har schaktats bort under kontroll och undersökningen har koncentrerats till de gropar, som fanns i sanden. Dessa gropar är av skilda slag och daterar sig till olika förhistoriska perioder. I denna korta framställning skall en sammanfattning ges av de vunna resultaten, då undersökningen nu till allra största delen är avslutad. Hela det framtagna materialet är ännu inte genomarbetat och konserverat. De resul-

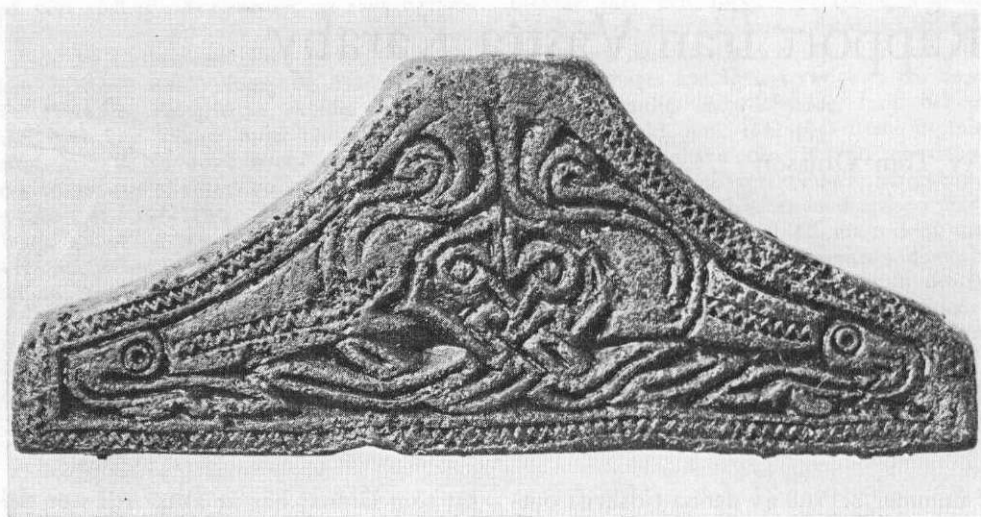
tat som lämnas här är alltså till stor del preliminära.

Cirka 470 anläggningar har undersökts i Västra Karaby. Samtliga anläggningar är gropar av olika slag såsom stolphål, avfallsgropar, härdgropar samt grophus.

Det äldsta materialet utgöres av skärvor till en s. k. trattbägare, d. v. s. en lerkärlstyp, som tillhört den äldsta jordbruksbefolkningen i Skandinavien och dateras till ca 3.000 f. Kr. Ett tiotal skärvor påträffades i en avfallsgrop och några mynningsbitar är dekorerade med hjälp av ett tvinnat snöre, som tryckts in i leran före bränningen. Till ungefär samma tid hör ett fragment av en slipad, spetsnackig flintyxa.

I en annan avfallsgrop påträffades skärvor från en mera framskriden del av yngre stenålder. Skärvorna tillhör stridsyxekulturen under mellan-neolitisk tid (ca 2500—1800 f. Kr.). Dessa skärvor är dekorerade med stämpeltryck, som disponerats i vinkelband över kärlets yta. Boplatsfynd från denna kultur är relativt sällsynta varför materialet är ett välkommet tillskott.

Slutskedet av stenåldern representeras av den tidigare nämnda graven samt av

Västra Karaby. Svärdsknapp av förgylld brons med djurornamentik. 600-talet.
Foto B. Centerwall.

en lösfunnen pilspets. Fler gravar har sannolikt funnits, men dessa kan ha förstörts i samband med odling och liknande. Eventuellt kommer den lösfunna pilspetsen från en förstörd grav.

Ett mycket stort keramikmaterial, som kommer från avfallsgropar och hårdgropar, kan dateras till yngre delen av bronsåldern (ca 1000—500 f. Kr.). Föremål av brons, som kan ge en mera exakt datering, är vanligen sällsynta på bronsåldersboplatser. I Västra Karaby har endast ett bronsföremål påträffats, en syl, som tyvärr har en mycket vid datering. Keramikmaterialet omfattar ett tusental skärvor från kärl av varierande typ. Största delen utgöres av stora förrådskärl med den för bronsåldern karaktäristiska grova, s. k. rabbiga ytan. Men även mera eleganta skålar och småkärl förekommer. Dessa har fint glättat, välbränt gods. En närmare analys av

detta material kommer att lämna viktiga upplysningar om kulturkontakter och formvärld. Flintan, som under hela bronsåldern var den viktigaste råvaran vid redskapsframställningen, finns också rikligt representerad. Skrapor och borrar samt andra redskap ingår också i materialet. Detta har dock inte blivit ordentligt genomgånet ännu. Några rester efter bronsåldershus har inte påträffats.

Undersökningens kanske viktigaste resultat är, att vi i Västra Karaby fått en lucka i västra Skånes järnåldersbebyggelse täckt. Våra kunskaper om järnåldersbebyggelsen i Skåne har länge varit, och är delvis fortfarande bristfälliga beträffande folkvandringstid och vendetid (ca 400—800 e. Kr.). I Västra Karaby har emellertid ett 30-tal grophus undersökts, som kan dateras till 600-talet, och därmed ökar våra kunskaper om denna dunkla period.

Grophusen är en tidigare känd anläggningstyp på järnåldersboplatserna. Som namnet anger är det en hustyp, som delvis varit nergrävd i sanden så att golvet och nedre delarna av väggarna legat under den ikringliggande markytan. Djupet varierar mellan ca 30 och 60 cm. Formen är vanligen rundad eller rektangulär och storleken varierar mellan 2×2 m och 4×3 m. Vanligen är den längsta sidan orienterad i Ö-V och i öst- och väständarna finns färgningar efter de stolpar, som burit upp taket. Alla de detaljer som tidigare varit kända om huskonstruktionen har bekräftats. Dessutom har vi i Västra Karaby kunnat konstatera, att åtminstone en del av väggarna varit av lerklinad risflätning. Ett av husen i Karaby hade brunnit ner, varvid leran hårdbränts och lämnat tydliga avtryck efter risflätningen. I andra fall har väggarna sannolikt varit av trä

och av dessa finns nu inga rester bevarade. Under tiden människorna bott i huset har avfall och enstaka borttappade föremål samlats sig på golvet och succesivt fyllt gropan. Slutligen har man i de flesta fall fyllt igen gropan med avfall och huset kommer att avteckna sig som en mörk färgning i den ljusa sanden.

Grophusen ligger i grupper och mellan dessa finns ett stort antal färgningar efter stolpar. Detta skall tolkas så, att det även har funnits en annan hustyp på bopplatsen. Detta har varit långhus, som endast har bevarats genom att de rader av stolpar som burit väggar och tak varit nergrävda i sanden. Man får tänka sig att människorna bott i dessa stora hus, och att grophusen varit avsedda som verkstäder, bodar eller liknande. Denna teori har ofta framförts i diskussionen om grophusens funktion,

Ornamentiken på svärdsknappens ovansida. Foto B. Centerwall.

och man har då hämtat jämförelsematerial från Danmark och Tyskland. Vi kan nu belägga denna bebyggelsestruktur även med skånskt material. Att detta varit möjligt beror på att så stora delar totalundersökts, där alla spåren efter bebyggelsen registrerats och grävts ut.

Största fyndmassan från denna del av boplatsen utgöres av enkel brukskeramik samt stora mängder djurben. Enklare järnföremål såsom knivar, spikar och nitar ingår också i materialet. Brukskeramiken är av utomordentligt värde. Vi kan nu studera denna i ett fyndkomplex från vendeltid, något som tidigare inte varit möjligt i Skåne. Keramikmaterialet består av tusentals bitar och är ännu inte genomarbetat. I regel kan man inte sammanfoga hela kärl utan studiet får begränsas till detaljer, tekniska egenskaper etc. Ett lerkärl påträffades dock till så stora delar, att en rekonstruktion har kunnat göras av hela kärlet. Kärlet är 25 cm högt och tillverkat av välbränt, gråbrunt, ca 1 cm tjockt gods. Ytan är glättad. Kärlet har utsvängd mynning, kort, något konisk hals och mjukt rundad skuldra, som går över i buken. Kärlets största bredd ligger vid skuldran och uppgår till 26 cm. Dekoren är placerad på nedre delen av halsen samt på skuldran och går ner något på buken. Halsens dekor består av en runtomlöpande fåra och ovanför denna ett band av trekantiga inskränningar. På skuldran är ornamentiken indelad i zoner med växlande vertikala fåror och stämpeldekorerade partier. Trekantiga och fyrkantiga stämplat med diagonallinjer förekommer. Dateringen av lerkärlet är något osäker. Detta beror på att skånskt jämförelsematerial saknas. Goda paralleller kan man dock få

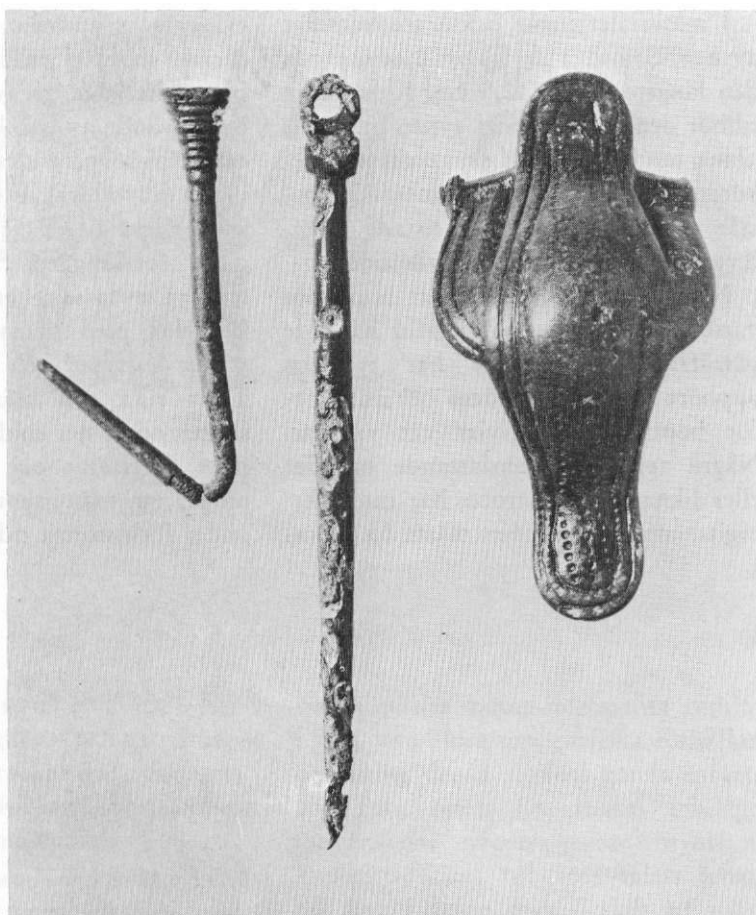
i det gotländska vendeltida materialet, både beträffande kärlform och ornamentik. En sannolik datering är ca 600 e. Kr.

Fem föremål av brons är speciellt viktiga i materialet då de utgör det daterande underlaget för boplatsen.

Det mest spännande av bronsföremålen är en svärdsknapp av förgylld brons. Förgyllningen är tyvärr till största delen bortvittrad. Knappen är 4,6 cm lång och som bredast 1,5 cm. Samtliga plana ytor har en ornamentik som kan betecknas som en blandform mellan sydiskandinavisk stil B och C. På de närmast triangulära bredsiddorna ligger två djur med de profilsedda huvudena mot varandra. Framifrån bildar dessa två huvuden en ansiktsmask. I ytans nedre hörn ligger djurens lår och bakben, samt i det övre hörnet djurens långa käftar sammanflätade. Huvud och lår sammanbindes av en närmast triangulär kropp. Den motsatta sidan har en något annorlunda utformad ornamentik. Djuren på denna sida skiljer sig i detaljutformningen från den föregående, men samma disponering med två motställda huvuden finns även här. Längs kanterna på knappen löper ett fint zig-zagband. Samma ornament finns också på djurkropparna.

Någon svärdsknapp med liknande ornamentik och av liknande kvalitet finns knappast på sydiskandinaviskt område. Liksom beträffande lerkärlet får man söka paralleller i det rika gotländska vendeltidsmaterialet. Även vissa kontinentala gravfynd har svärdsknappar av liknande utseende. Knappen dateras genom sin ornamentik till 600-talet och utgör ett synnerligen praktfullt tillskott till det skånska vendeltidsmaterialet.

Två dräknålar av brons kan också

Dräknålar och näbbformigt spänne från 600-talet. Foto B. Centerwall.

dateras till 600-talet. Den ena är 6,8 cm lång och har ett mångkantigt huvud med ögla. På skaftet finns en fint ristad dekor. Den andra nålen är omböjd, men har ursprungligen varit rak. Huvudet på denna nål är koniskt och dekorerat med åtta runtomlöpande vulster. Längden är 6,5 cm.

Ett s. k. näbbformigt spänne ingår också i materialet och tillhör samma tid. Spännet är 4,8 cm långt och 2,4 på det bredaste stället. Det har på undersidan

haft en nu bortrostad nål av järn. Till sin konstruktion har det motsvarat en nutida säkerhetsnål. Spännet är dekorerat med tätt ställda punkter, som delvis blivit bortnötta då spännet var i bruk.

Alla de nu nämnda föremålen kan dateras till 600-talet. Ett av bronsföremålen är något yngre eller tillhör slutet av 700-talet. Det är ett ax till en bronsnyckel av en typ som är vanlig under denna tid samt under äldre delen av vikingatiden — 800-talet.

I materialet ingår också tre kammar av ben. Samtliga är fragmentariska och den längsta mäter 12,5 cm. Kammarna tillhör den sammansatta typen med dels plana tandskivor dels svagt välvda, dekorerade stödskenor. Ornamentiken består av punktcirklar och ristade linjer. Även kammarna tillhör vendeltiden.

Några fynd som visar att boplatsen varit bebodd under vikingatid har inte påträffats. Bebyggelsen har tydligen upphört vid vikingatidens början. Varför boplatsen övergivits vet vi inte. Några spår efter omfattande bränder eller liknande katastrofer har inte iakttagits, utan flyttningen måste ha fram-

tvingats av andra orsaker. Det komplicerade mönster, som det samlade boplatsmaterialet ger av flyttningar och övergivande av gamla boplatser för nyetableringar på andra ställen, är inte ens i sina huvuddrag utrett. Det är därför synnerligen angeläget att den arkeologiska forskningen får möjligheter att studera stora sammanhängande boplatsexkomplex med hänsyn till föremålsbestånd, hustyper och bebyggelsestruktur. Trots rika och bländande grav- och skattfynd är det enkla boplatsmaterialet mest facetterat och ger flest upplysningar om människornas liv och villkor under förhistorisk tid.

HELSINGBORG

Under våren och sommaren 1971 har i samband med byggnads- och gatuarbeten tre grävningsundersökningar företagits i samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Helsingborgs museum.

Kvarteret Kärnan Norra (söder Långvinkelsgatan). Vid grävningar på intill- och motliggande tomter påträffades vid grundgrävningar 1938 och 1944 ett antal hästskelett från slaget vid Helsingborg den 28 februari 1710. Intressanta sadel- och vapenfynd gjordes vid dessa tillfällen.

Enligt dåtida grävningsrapporter hade man anledning att vänta fortsatta fynd på ett par tomter i kvarterets östra del, där uppförande av byggnader för församlings- och fritidsändamål för närvarande förbereds. Av denna anledning bereddes de antikvariska myndigheterna möjlighet till provgrävningar i god tid före beräknad byggnadsstart, och dessa pågick maj—juli 1971.

Några hästskelett påträffades icke,

men i stället vanns intressanta resultat i fråga om äldre topografiska förhållanden kring denna stadens gamla infartsväg från öster. Ett flertal stenläggningar, där någon genom myntfynd kunde tidfästas till 1600-talets senare del, kom i dagen, men särskilt intressant var den vägkorsning, som i grävningsperiodens slutskede kunde avtäckas, en vägkorsning som sannolikt går tillbaka till i varje fall 1500-talet, kanske till medeltidens slut. Lösfynden var däremot icke särskilt talrika.

Grävningen kommer att slutföras senhösten 1971, då hittillsvarande trottoar skall brytas upp i samband med den större grundschaktningen.

Kärngränden — *Kung Kristoffers gata*. Strax sydöst om föregående grävningsplats påträffades vid nedläggning av ledningar för fjärrvärme stora stenfundament till kastelets nordöstra spetsbastion från 1660- och 1670-talen. Resten av dessa fundament hade konsta-

terats vid byggnadsarbeten i kvarteret Tornet västra 1946 och 1956, men tillfälle hade då icke funnits för noggrannare undersökningar.

Vid årets arbeten kunde en längre sträcka fastställas, så att riktning och läge nu kan anses säkrade för i varje fall det nordöstra partiet av det inre med fyra bastionspetsar försedda kastell, som svenskarna koncentrerade sitt befästningsarbete till efter erövringen av Skåne 1658.

Fundamentens konstruktion och mått är imponerande, bastionmurarna är ca 5 m höga och synnerligen väl murade, på insidan stödda av massiva strävpelare. Den yttre foten kunde dock icke säkerställas.

Kvarteret Prins Christian. Efter besvärliga förhandlingar fick Malmöhus läns landsting tillstånd att i samband med det nya lasaretsbygget i Helsingborg uppföra en teknisk byggnad på platsen för bastion Prins Christian i södra delen av stadens yttre befästningsgördel.

Som namnet antyder gäller det här en yttre stadsbefästning från dansk tid med byggnadsperioder under olika skeden av 1600-talet. Till skillnad från svenskarna avsåg nämligen danskarna (för det mesta i varje fall) att skydda hela staden med en vallanläggning, som i en halvcirkel skulle omsluta både strandstaden och ett område uppe på landborgen. Det var det sista i huvudsak oskadade partiet av denna stora vallbyggnad som nu offrades.

Man ville få ett grepp om vallens konstruktion — och det fick man — men det fanns också anledning att mistänka rester av äldre befästningsanläggningar därunder. Vissa konstruktioner påträffades också som torde böra tolkas

i denna riktning. Också ett par brunnar kunde undersökas, båda äldre än ovanpå byggda vallar, och den ena i varje fall daterad till 1560-talet genom ett myntfynd.

I väster påträffades i ett par brandlager byggnadsrester, äldre än bastionen men i huvudsak troligen tillhörande senmedeltiden eller 1500-talet. Ett par lösfynd antyder emellertid något äldre bebyggelse som dock i övrigt icke kunde beläggas. Bebyggelsens utsträckning är emellertid obetydlig i förhållande till storleken av det undersökta området.

L.-G. K.

NORDÖSTSKÅNE

Vid ledningsgrävning i Varvsgatan norr om Kv. Munken i Åhus under juni 1971 företog Skånes Hembygdsförbund en arkeologisk undersökning, som blev av betydelse för kunskapen om den medeltida stadens svartbrödrakloster.

Undersökningsresultaten har sammanställts med intervjuer som gjorts med i Åhus bosatta äldre personer angående grundgrävningar i Kv. Munken under tiden 1918—39 samt med en tidigare undersökning 1967 i Varvsgatan och Ö. Hamngatan.

På grundval av dessa iakttagelser kan följande bild tecknas av klostret.

Det idag kvarstående ca 17 m långa murpartiet har ingått i klostrets östra länga, vars bredd varit 9,50 m. Byggnadens längd är okänd men har inte understigit 31 m.

Mycket talar för att klosterkyrkan bildat klostergårdens norra sida och

därmed i enlighet med svartbrödernas byggnadsprinciper vänt sig mot stadens bebyggelse.

I söder däremot har klostret med största sannolikhet sträckt sig ända ned till den dåvarande åkanten.

Klostrets begränsning åt norr har utgjorts av en kyrkogårdsmur, vars grundmur ligger på 1 m:s djup i Varvgatan och löper parallellt med denna. Grundmuren, vars hittills kända längd är 40 m, har burit en dagermur av tegel.

Utrymmet mellan kyrkogårdsmuren och kyrkan har varit munkarnas begravningsplats. De döda har enligt normal kristen sed lagts med huvudet i väster och fötterna mot öster. Gravläggning har skett både med och utan kista. Att begravningsplatsen så småningom blivit trång vittnar kistor om, som ställts ovanpå varandra.

C.-A. M.

Under hösten 1970 påträffade en fastighetsägare i Bromölla vid grundgrävning till källarnedgång en grav från yngre romersk järnålder (200—400 e. Kr.).

Enligt uppgift framkom på 0,5 m:s djup ett ca 1,5 m brett röse och under detta rester av ett människoskelett.

Intill kraniet stod ett lerkärl, och i anslutning till kraniets nedre del låg 11 små metalldelar, som ingått i ett halsband. Gravgodset sammansättning torde vittna om att det nedsatts till en kvinna.

Lerkärl utgörs av en rundbottnad bägare. Godset är finmagrat och har en svartbrun glättad yta.

Bägaren har ett öra vid mynningsranden. Örat är ornerat med tre vertikala streck.

Mellan mynningsrand och skulderparti är bägaren ornerad med fyra grunda horisontella fåror.

C.-A. M.

Lerkärl från grav i Bromölla.

I samband med grävning av skyttegrop den 17 mars 1971 påträffade några värnpliktiga en förhistorisk grav på det militära övningsfältet i *Rinkaby* i Rinkaby socken.

Skyttegropen, som mätte ca $2,5 \times 1,5$ m och var 60 cm djup, var upptagen på en höjd i terrängen. Vid gropens grävning hade framkommit ett skelett, som upptagits av de värnpliktiga. Skelettet låg i riktning öster—väster.

I gropens östra vägg framträdde i den ljusa sanden en mörk färgning, som utgjorde resterna efter en förmultnad träkista. Över kistan låg ett lager av mindre stenar.

I gropens östra vägg påträffades gravgodset. Det bestod av en kam, en kniv av järn och ett eldstål med tre tillhörande flintbitar. Gravgodsets sammansättning torde vittna om att det nedlagts till en kvinna.

Kammen är 14,5 cm lång och består av ett av 12 horndelar sammansatt mitt-

stycke med tänder, som sammanhålls av två beslagsskenor av ben med 11 nitar, varav 3 är av järn och 8 av brons. Kammen är så gott som hel, men sönderföll något då den lösgjordes från jordväggen.

Beslagsskenorna är ornerade med flerdubbla löpande linjer och med koncentriska cirklar. Även tandskivorna är ornerade med linjer och punktcirklar på fälten vid kammens båda ändar, som lämnats fria då de yttre tänderna sågats ut i avtagande längd. Kammens form daterar den till vikingatid.

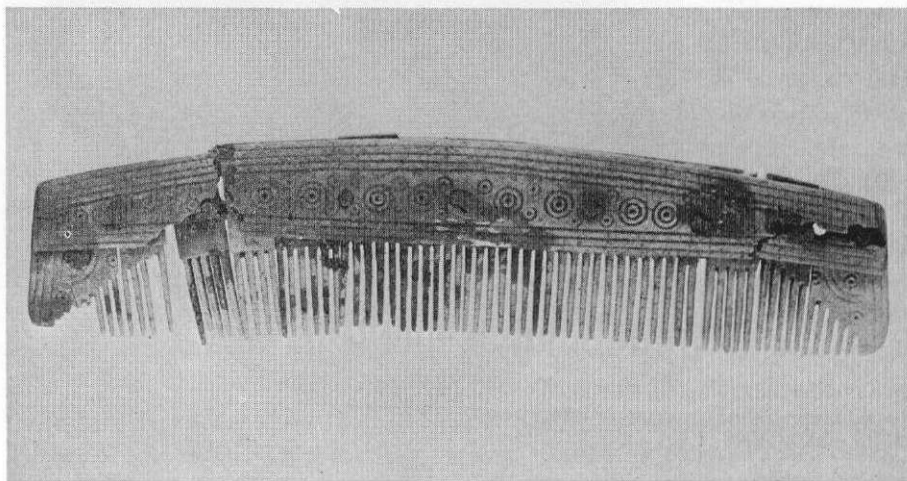
Kniven är 14 cm lång. Tången visar spår av träskäft, som fasthållits av små järnnitar.

Eldstålet är 9 cm långt och har för den yngre järnåldern typiska formen med uppböjda ändar.

Sedan skelettdelarna rengjorts, kunde patologisk förändring iakttagas på höger skenben. Skelettet kommer att genomgå en osteologisk undersökning.

C.-A. M.

Kam från vikingatidsgrav i Rinkaby.

Norra delen av gravfältet vid Jättahögen i Värö socken, Halland betas och är i gott skick. I bakgrunden ligger en del högar, som nu röjts genom AMS. De var tidigare övervuxna med buskar och sly. Foto: Lennart Lundborg 1971.

FORNMINNESVÄRD PÅ JÄTTA- HÖGEN, VÄRÖ SOCKEN, HALLAND

År 1968 beviljade AMS i samband med tilltagande arbetslöshet anslag till fornvårdsarbeten i Halland. Röjnings- och markvårdsarbeten igångsattes då på över tioalet platser i landskapet. År efter år har denna verksamhet utvidgats och omfattar nu ett 20-tal märkligare fornminnesplatser, som utvalts av landsantikvarien i Halmstad och Riksantikvarieämbetet. I år har ytterligare ett sedan länge påtänkt objekt tagits med, gravfältet Jättahögen i Värö socken, 750 m SSO om Värö kyrka. Här liksom på

andra liknande områden har det under de senaste åren buskat igen, men tack vare årets vårröjning framträder nu samtliga fornlämningar på gravfältet, alltså allt ett 30-tal såsom skeppssättningar, resta stenar, högar och andra gravtyper. Arbetena har omfattat norra delen av gravfältet, bl. a. tre större högar, vilka nu avtecknar sig på ett fördelaktigt sätt. Södra delen av gravfältet däremot har sedan gammalt betatts, härigenom har man inte behövt sätta in någon manuell röjning.

Gravfältet vid Jättahögen kartlades redan 1751 av prosten i Värö, magister Carl Brag och publicerades samma år i

Richardsons Hallandia Antiqua & Hodierna. Sedan dess har många fornlämningar förstörts på gravfältet, men trots detta är det större än något annat fornminnesområde i trakten. Med tanke på den expansiva bygd Värö i dag utgör, vill man därför slå vakt om och vårda de verkligt förnämliga kvarvarande kulturminnesmärkena från förhistorisk tid. Redan reser sig Värö bruks anläggningar i höjden och jämförda med dem ter sig de flisformade bautastenarna vid Jättahögen små.

L. L.

NYUPPTÄCKT FLATMARKSGRAV I Ö. FRÖSAKULL, SÖNDRUMS SOCKEN, HALLAND

Sommaren 1970 inlämnade direktör Stig Zetterlund några krukskärvor till Hallands museum. Dessa hade han påträffat under en rotvälta i kanten av ett grustag i Ö. Frösakull, Söndrums socken, 6 km väster om Halmstad. Upptäckten var överraskande, eftersom man eljest inte kände till några fornlämningar inom området. Ytterligare delar av samma kärl insamlades senare på fyndplatsen, varefter de sattes ihop i museets konserveringsateljé till ett lerkärl, som var ovanligt i sitt slag för Hallands vidkom-

mande. Det var nämligen ornerat med vertikalställda nagelintryck och hade en hank vid mynningen.

Våren 1971 besiktigades fyndplatsen, vilken utpekades av upphittaren. Det visade sig då, att ännu en urna fanns på platsen. Den satt i en schaktkant och var täckt av en stenhäll. Lerkärllet var en vidbukig urna med brända ben. Det innehöll dessutom två utomordentligt intressanta bronsföremål, en skära samt en dubbelknapp med spröt. Särskilt den sistnämnda var av stort intresse på grund av sin konstnärliga kvalitet. Knappen mätte 3,6 cm i längd och hade ett insatsat fyrkantigt stjärnornament. Genom denna knapp kan graven dateras till början av yngre bronsåldern, period IV, tiden 1000—800 f. Kr. Den tidigare på samma plats framkomna nagelornrade urnan med hank torde även här röra från samma tid av ett liknande danskt fynd att döma.

Tidigare har man endast känt till flatmarksgravar från yngre bronsåldern i sydligaste delen av Halland, söder om Laholm. Det nu upptäckta flatmarksfältet ligger emellertid avsevärt nordligare. För några år sedan framkom en flatmarksgrav från bronsåldern så långt norrut som i Skogstorp, Stafsinge socken, norr om Falkenberg.

L. L.

Föreningens styrelse

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund, ordf., intendent Bengt Bengtsson, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., museichef Bengt-Arne Persson, Varberg, kassör samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hälsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örkellunga, professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, kamrer Allan Persson, Lund, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, landsantikvarie Egon Thun, Kristianstad, greve Hans Wachtmeister, Johannishus, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstrupsgratan 10, 222 22 Lund, tel 046/12 66 09.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15: — kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgirokonto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Persson, 432 00 Varberg.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG

LUND